

Zoran P. RAŠOVIĆ*

(NE)POZNATO O ŠTAMPANJU, PROGLAŠENJU I PRIMJENI OPŠTEG IMOVINSKOG ZAKONIKA ZA KNJAŽEVINU CRNU GORU U 1888. G.**

Apstrakt: Zvanično izdanje OIZ-a štampano je u Parizu, u štampariji Georges Chamberot. Ukaz o postavljenju Zakonika štampan je u Narodnoj štampariji u Parizu. Podaci o mjestu štampanja Zakonika i teksta Ukaza unijeti su na posljednju stranu (pri dnu) sadržaja Zakonika, a ne na koričnu i na naslovnu stranu, o čemu je pogrešno pisano čak i u dijelu autoritativne doktorine. Tada je govoreno da je ono obavljeno posebnom štamparskom ljepotom. Takođe su primijetili da je riječ o prvom djelu štampanom ćirilicom u Parizu.

Svečanost proglašenja Zakonika odvijala se kako je i planirano. Otpočela je božjom službom u crkvi Cetinjskog manastira, koju je služio mitropolit Mitrofan Ban sa sveštenstvom „i čitao blagodarenje svevišnjemu tvorcu na svršenom velikom djelu”. Za to vrijeme predstavnici stranih država su se nalazili u dvorani Velikog suda u Biljardi. Ulazak u Veliki sud od crkve je bio lijepo okičen lovorikom. Za tu priliku bijaše „još ljepše” okićena dvorana Velikoga suda, „kojoj bješe namijenjeno da se u njoj proglasi prvi građanski zakonik za Crnu Goru”. Nakon crkvenog blagodarenja „dodoše Njihova Visočanstva svojijem odraslijem članovima Svijetlog Dvora, sa ruskim ministrom G. K. M. Argiropulom i prvim sekretarom poslanstva G. P. D. Vurceljom, sa Mitropolitom i sveštenstvom, sa ministrima, vojvodama i članovima Vel. suda, u Biljardu i uljegoše u svečanu dvoranu”.

Jedna od najvećih nepoznanica u vezi sa OIZ-om je njegova primjena, naročito u prvim godinama od usvajanja. Za ovu priliku iznijeću jedan podatak koji će sigurno iznenaditi stručnu javnost, a to je da sam nakon dužih istraživanja „pronašao” oko 60-ak odluka sudova u Crnoj Gori s izričitim pozivom na određeni član OIZ-a. One su donesene u periodu od 1. jula (dana stupanja na snagu Zakonika) do 31. decembra (kraj kalendarske godine, dakle, za šest mjeseci nakon usvajanja). Time se demantuje preovlađujuće shvatanje da se Zakonik u tom periodu nije primjenjivao. Pored toga, „pronašao” sam i brojne odluke iz tog perioda s pozivom na „Zakon”.

Ključne riječi: *OIZ, Bogišić, štampanje, proglašenje, primjena*

* Prof. dr Zoran P. Rašović, vanredni član CANU

** Besjeda održana 20. februara 2018.

1. ODREĐIVANJE MJESTA U KOJEM ĆE SE ZAKONIK ŠTAMPATI

Po završetku čitanja i redakcije Zakonika, Bogišić je, po ovlaštenju knjaza Nikole, pristupio razgovorima o štampanju Zakonika, što je uzelo mnogo vremena. Najposlije preteže opredjeljenje za Pariz. S trećim čitanjem tekst projekta Zakonika je uglavnom bio određen i utvrđen, ali „dvije godine odoše na štampanje”. U toku štampanja, Bogišić je bio ovlašćen da čini izmjene u tekstu, što je on i radio, i to sve do promulgacije Zakonika, 25. marta 1888. godine. Čak i poslije toga, neki tabaci su „i predštampani bili”. Za to je trebalo dosta vremena, ali nije bilo „za usavršavanje Zakonika bezkorisno u materijalnom i u formalnom smislu”.

Prvi razgovori sa knjazom Nikolom oko štampanja teksta Zakonika obavljani su na Rijeci Crnojevića u prvoj polovini decembra 1885. godine. Knjaz Nikola je tada tražio od Bogišića da mu za Novu godinu preda rukopis teksta Zakonika. Bilo je i Bogišićeve ljutnje nakon što mu je knjaz rekao da preda rukopis. Petog decembra 1885. godine knjaz je Bogišiću obećao da će štampariju i štampara ustrojiti u Dubrovniku i da će se Zakonik tu štampati. Bogišiću je bilo milo da se Zakonik štampa u njegovom zavičaju.

Tokom posljednjeg dana čitanja teksta Zakonika na Rijeci Crnojevića (10. decembra), knjaz Nikola je Bogišiću ponovio priču o štampanju Zakonika u Dubrovniku. Za izvršenje toga posla trebalo je da se stara Simo Matavulj.

11. decembra 1885. godine, posljednjeg dana čitanja teksta Zakonika, na Cetinju je bilo razgovora i o štampanju Zakonika. Tada je zaključeno da se rukopis počne štampati 1/13. februara 1886. godine „ako ne bude zadržavanja u drugome”. Na istoj sjednici knjaz je rekao da će se Zakonik štampati crnogorskim slovima, ali da ima veliki pritisak od svih državnih savjetnika, koji su zabrinuti zbog troška koje će takva radnja iziskivati. Razgovarao je sa Bogišićem i oko toga da li bi se Zakonik mogao štampati u dubrovačkoj štampariji novim slovima, koja bi se potom otkupila za Državnu štampariju na Cetinju.

Pošto je došao u Dubrovnik, 27. decembra 1885. godine, Bogišić je otpočeo razgovor oko štampanja teksta Zakonika. Evo kako opisuje taj razgovor: „1. govorih s Pretnerom, on bi saglasan i dade mi cijenu za 400 egzempl.; ali treba najprije da dobavi slova koja ni salivena nijesu,

a zato bi celo najmanje 1 mjesec; 2. on ne bi to mogao štampati više od četiri tabaka na nedjelju; 3. na kraju Zakonika svako će da štampa svoje ime. Prat nije ispravan, papir nije odveć dobar. Za obrazac bi uzet prijevod avstr. Zakonika”.

5/16. januara 1886. godine, kad je htio poslati prvo pismo knjazu, Bogišić dobio obavještenje da je knjaz „iznenadno otišao iz Bara brodom put Bari i da o tome nikoga obznanio nije”.

5. januara 1886. po novom, pismo Bogišića: „pisah Geroldu da me obavijesti o štamparima i cijenama Laipcigskim”. Pisao je i predstavnicima ruskih vlasti da mu regulišu platu za 1885. godinu.

Pošto se knjaz saglasio da se Zakonik štampa izvan Crne Gore i da „uzme uslove štampanja”, Bogišić je pristupio ostvarenju toga cilja. Evo što o tome piše knjazu 16/28. februara 1887. godine: „Ja se izvjestih o svemu, i, premda bi meni lično, kao Duvrovačninu, najmilije bilo kad bi se djelo u mome rodnom zavičajju štampalo, ipak, promotriv objektivno sve prilike, sumnjam da bi to mjesto za naš posao zgodno bilo. Što se vremena tiče, baš da bi se ovaj čas ugovor sa štamparom uglavio, štampanje ne bi moglo otpočeti prije dva mjeseca dana, jer, kako mi sam vlasnik štamparije kaže, trebalo bi mu naprije slova u Beč ili u Lipsko) naručiti i čekati dok se saliju. Svakome bo je poznato, da slova za dobar Zakonik treba da su krupnija pa i elegantnija nego li su obična. Osim toga štampar mi kaza, da bi mu teško bilo umnožiti broj slaganja te bi tako radnja vrlo sporo išla. Uslijed toga i pošto je već primljeno načelo da se Zakonik u inozemstvu štampa, ja o tome pisah u Lipsko, gdje je vazda gotovo sve što je za posao potrebno, te je po tome više uslova za brzinu, ispravnost, čistoću radnje, i gdje nađoh jednu vrlo solidnu štampariju koja nudi svoje uslove za dosta umjerenu cijenu, osim toga, ja i ovdje u Parizu nađoh štampariju koja ima srpska slova, i to, isto tako krupna, ali daleko elegantnija, a k tome i cijene gotovo jednake. Treba uopšte priznati, da je štampanje u velikim varošima veoma zgodnije, i to, ne samo radi skorosti štampanja nego i za mnoge druge strane posla, u malim je mjestima, na primjer, vrlo teško jemčiti da štamparski tabaci neće, prije izdanja, ići od ruke do ruke — osobito ako je kome stalo da unapredak sazna sadržaj djela, čega se u Lipsku i u Parizu nije bojati. Stanujući u ovakvim varošima dok se Zakonik štampa, lako je podgotoviti teren u publici stici da svojevremeno bude o njemu dosta govora, što stanujući u Dubrovniku ne bi nikako moguće bilo. Prema onome što mi, Vaše

Visočanstvo, izvoliste preporučiti, ja svakoj štampariji postavih uslove da na naslovu Zakonika bude naštampano Cetinje, kao mjesto izdanja, pa i onda kad Vlada Crnogorska ne bi željela kupiti slova kojima se Zakonik štampao bude. Pogledom na sve što je do sada o tome pomenuto, čast mi je zamoliti Vaše Visočanstvo da izvolite narediti da mi se, čim prije, odgovori na ova pitanja:

1) Volite li da se Zakonik štampa u Parizu ili Lipsku (pošto se samo sobom razumije da mi treba lično upravljati štampanjem Zakonika (to predpisuje izrečeno i protokol 15 oktobra 1882 za mene bi dakako najzgodniji bio Pariz, te bi uslijed toga i posao štampanja najskorije išao).

2) Je li dosta da se za sada našampa 400 egzemplara (Ja mnim da jest, i glavnije uzroke toga mnjenja je imam čast ustno prioštiti Vašem Visočanstvu;

3) Kom će, kad će i kako trošak za štampanje namiren biti?

Što s tiče formata, oblika i veličine slova, papira, ja ću se sam postarati da izaberem što je najzgodnije i najelegantnije; taj se izbor, takođe, može samo u velikim varošima imati. Ako bi, pa Vi, Gospodaru, zaželjeli, moći će Vam se lako poslati ogled od svega toga. Pošto se ova pitanja riješe, doći će na red različna pitanja koja se tiču ukaza proglašenja¹.

Tek kad se pitanje oko štampanja Zakonika riješi, Bogišić će knjazu pisati o Ukazu proglašenja. U drugom dijelu pisma Bogišić je knjazu „pripovijedio istoriju o obustavi plate, što, ako se produži može opet dovesti u opasnost cijelo poduzeće”. Svjestan svoga ostvarenja, on ne skriva da je očekivao nagradu: „jer će te i sami pojmiti da u mjesto nagrada ja se ne mogu podložiti ne zaslužnim kaznama. Osim toga „ako ovaj posao i najmanje zastane, V. V. već može predvidjeti neprirodne posljedice za moje već takoreći završeno poduzeće, — posljedice su prirodne”².

Prekretnica oko određivanja mjesta štampanja Zakonika dogodila se nakon pisma vojvode Gavra Vukovića (u ime knjaza), poslanog Bogišiću 6. aprila 1886. godine. U pismu se Bogišić ovlašćuje da štampa Zakonik u inostranstvu, tamo gdje je „najprobitačnije” i da to što „skorije bude”,

¹ Pismo Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 16/28. februara 1886. godine, Zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu (u daljem tekstu: ZBB HAZU), XXII/15.

² Iz neobjavljenog pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 16. do 28. februara 1886. godine, ZBB HAZU, kutija XXII/15.

ali pod uslovom da je riječ o „cetinjskom izdanju”. Štampanje Zakonika će biti „na teret državne kase crnogorske”. Tiraž treba da bude „najmanje 1.000” primjeraka kako se ne bi „na skoro moralo činiti drugo izdanje i tijekom ulaziti u nove troškove”.

Zbog značaja ovog pisma, prenosimo ga u cjelosti: „Gospodine doktore, Njegovo Visočanstvo moj uzvišeni Gospodar izvolio je predati mi Vaše pismo od 17/29. marta tek. god. kojim Mu odgovarat na moje pismo od 3/15. marta, i naredio mi je da Vam potvrdim primanje istog. Uz taj visoki nalog izvolio mi je zapovijediti da Vam u ime Njegovo odgovorim na tri tačke izložene u predposljednjem pismu, na koje se sa ovim posljednjim pozivate. Njegovo Visočanstvo pobuđeno potrebama svoje države s nestrpljenjem očekuje da ga postavite u mogućnost, kako bi što skorije izdao građanski zakonik svojoj zemlji. Toga radi dozvoljava Vam: 1) Da štampate građanski zakonik u inostranstvu, đe najprobitačnije uslove za to nađete; samo da to što skorije bude, ali ipak pod uslovom kao da je Cetinjsko izdanje; 2) Štampanje građanskog zakonika biće na teret Državne kase Crnogorske; a izmirivanje troškova činiće se u mjestu i vremenu, prema ugovoru, koji Vi budete učinili s dotičnom štamparijom; 3) Broj egzemplara Zakonika treba da bude najmanje 1.000 komata, kako se ne bi na skoro moralo činiti drugo izdanje i tijekom ulaziti u nove troškove. Sve navedene olakšice Njegovo Visočanstvo daje Vam, kao neumornom trubniku ovog velikog djela, koje blagodareći Vašem neopisanom trudu, već je došlo do uspješnog rezultata. Ali što se tiče Vaših ličnih odnošaja s Vašim praviteljstvom, koje je, po želji Njegovog Visočanstva, srećom baš Vas odredilo za posao kodifikacije, ovlašćen sam ponoviti što sam u posljednjem pismu po nalogu napomenuo; to jest pitanja Vaša ekonomna, o platama, diurinima, putnim troškovima i t. d. obraćajte se na Vaše praviteljstvo i prema uslovima pod kojim ste se ove misije primili, izvolite s istim sporazumijevati se i od njega tražiti sve ono što vam prema tome pripada, jer Njegovo Visočanstvo, pored najbolje volje, ne može svoj upliv i na to rasprostrijeti”.³

Zvanično izdanje OIZ-a štampano je u Parizu, u štampariji Georges Chamerot. Ukaz o postavljenju Zakonika je štampan u Narodnoj štampariji u Parizu. Podaci o mjestu štampanja Zakonika i teksta Ukaza

³ Neobjavljeno pismo vojvode Gavra Vukovića Valtazaru Bogišiću od 6. aprila 1886. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

unijeti su na posljednju stranu (pri dnu) sadržaja Zakonika, a ne na koričnu i na naslovnu stranu, o čemu je pogrešno pisano čak i u dijelu autoritativne doktorine. Tada je govoreno da je ono obavljeno posebnom štamparskom ljepotom. Takođe su primijetili da je riječ o prvom djelu štampanom ćirilicom u Parizu.

O štampanju Zakonika ponovo je bilo razgovora sa knjazom u Badenu, 13. jula 1886. godine. Tom prilikom knjaz je vidio papir, „debljinu koju će Zakonik imati, slova”. Nije skrivao zadovoljstvo onim što je vidio. Glavno pitanje je bilo: „hoće li štampati kao zakon ili osnovi zakona. Ja kažem da mene istrukcija veže za prvo, ali da se to lako može izmijeniti; mislim ipak da bi bio veliki rizik za Knj. kad bi se štampano kao osnova, jer bi ko mogao navlaš napisat na osnovu, a sam je prije Vas izdati kao zakon, jer bi na neke članke, kome svakome nijesu mili, moglo biti napadaja, a pošto zakon bude, tad ostaju tvrdi. Svečano mi izjavi da će se izdati upravo kao Zakon. Uslijed toga bi govora o Ukazu proglašenja. Obećah da ću donijeti osnovu u petak večer. Pošto se odobri tekst Ukaza, on će se takođe štampati, te će se sve zajedno povezati u knjigama i poslati na Cetinje”. U postskriptumu Bogišić je, u pogledu sadržaja naslovne stranice Zakonika, zabilježio: „Knjaz je odobrio da se na titulu knjige štampa „Cetinje u Državnoj štampariji”; a na svršnik pariški štampar stavi svoje ime (francuski ili srpski)?”⁴

2. KORIČNA STRANA ZAKONIKA

U Zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu u posebnom ormaru nalazi se nekoliko njegovih primjeraka OIZ-a sa različitim koričnim stranama.⁵ Prema dokumentima koje smo „pronašli” najveći broj primjeraka je štampan mekim (broširanim) povezom (blago zelenkaste boje) sa opštepoznatim podacima na koričnoj strani. U Arhivu smo naišli i na tri Bogišićeva primjerka Zakonika štampana tvrdim povezom. Korice jednog od primjeraka su u crno-bijeloj boji („poprskan”). Na hrbatu tih korica je sljedeći podatak: „Bogišić — Zakonik Crnogorski”. Drugi primjerak tvrdog poveza je takođe „poprskan” na koričnoj strani zeleno-bijelom bojom, sa istim podacima na hrptu kao i prethodni. Zanimljivo

⁴ Bogišićev neobjavljeni Dnevnik, ZBB HAZU, XIII/1.

⁵ ZBB HAZU, BAK, 3471, 3472, 3473, 3474, 3475, D 32/22 i dr.

je da na koricama ova dva primjerka nema drugih podataka, kojih inače ima na mekom povezu. Pravo otkrovenje za nas je bila najotmenija varijanta — plavo-žutih korica. Vjerovatno se radi o namjenski sačinjenim koricama za Bogišića i za odabrane ličnosti.

Knjaz je Bogišiću naložio da svakoj štampariji postavi uslov da na naslovnoj strani budi odštampano: Cetinje kao mjesto izdanja, čak i kad vlada crnogorska ne bi željela da kupi slova kojima se tekst Zakonika bude štampao.

U Dnevniku Bogišić je, između ostalog, zapisao: „Naslov će biti onako kao što je od početka bio Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru. Imena Knjaževa ni datuma ne treba, jer na sljedećem listu dolazi i ime i datum. Ni drugi Zakonici to nemaju. Srbijanski ima dan proglašenja, ali to radi toga što nema Ukaza. Mjesto toga posrijedi staviće se crnogorski grb. Datum štampanja nek bude na Cetinju u Državnoj štampariji 1888. godine. To se razumije da je knjiga u prodaji u Državnoj štampariji, kao što biva u Parizu _____. Prije sam mislio da kažem naklada, ali Bošković — Nauka o jeziku (Glas Crnogorca, br. 14, 1887. godine u Podlisku) poriče tu riječ, a predlaže izdanje. Meni se čini da se može prosto kazati na Cetinju u državnoj štampariji 1888. godine... Izdanje Državne štamparije neću da kažem što ona nije korporacija, pa to ne bi bila ni istina, pa bi moglo biti zadjevice, a ovako ako je bude lako se obraniti; mislim što više da ne treba o tome pisati Knjazu jer sam već odavna ovlašćen bio da stavim nakladi na početnom listu, a ime štampara na kraju”.⁶

U naučnoj raspravi V. Bogišića o principima izrade crnogorskog građanskog zakonika „Povodom crnogorskoga građanskog Zakona — nekoliko riječi o načelima i metodu usvojenim pri izradi — Pismo jednome prijatelju”, Bogišić iznosi zašto se opredijelio za takav naziv Zakonika: „I tako ovaj rad kodifikacije obuhvaća: opća uvodna pravila i naređenja s pravilima o radnji (djestvu) zakonika, a uza njih u dosta širokom razmjeru, ona privatnoga međunarodnog prava; — ono što nazivaju: „lično pravo” (jus personarum),- externa prava porodičnoga, ka kojima su dodana externa starateljstva; — pravo stvarno; — obaveze svijeh vrsta izvora (glavna od ovijeh, tj. ugovora, ima svoj opći i specijalni dio); — najposlije dio objašnjenja i dopuna, koji je zajednički svojijema odjeljcima

⁶ Bogišićev neobjavljeni Dnevnik, ZBB HAZU, XIII/1.

zakonika. Na taj je način vrlo rastegljivi i neodređeni naziv *građanski zakonik*, koji je tako često kritikovan bio, svuda narodu nepojmljiv; ali, koji bi, osim toga, u Crnoj Gori, radi osobitijeh uzroka, mogao dovesti do zabune; taj naziv, velim, biće izbjegnuto i zamijenjen ovijem drugim, koji je, po mome mišljenju, tako prost, tako prirodan: Opći imovinski zakonik”.⁷

U raspravi V. Bogišića o metodu i sistemu kodifikacije crnogorskog imovinskog prava, on dalje obrazlaže zašto se opredijelio za takav naziv Zakonika: „Pošto zakonik sadrži samo pravila imovinska, daje nam se prilika da se izbavimo od haotičnoga naziva građanski zakonik, a da nazovemo naš zakonik prosto imovinski zakonik, što razumije i dijete od dva ljeta. Pomenuto je više da nazvanje *građanski zakonik* dovodi prosto čovjeka u zabunu. U Crnoj Gori bi to bilo još više kad se promisli da se građani zovu Nikšići, te da bi šale bilo da tek Nikšići dobiše zakonik, ili da se nikšićski zakon rasprostire na svu Crnu Goru”.⁸

Priznaje da je na svoju ruku dao nalog da se na naslovoj stranici teksta Zakonika umetne crnogorski grb: „Meni se činilo, piše Bogišić, da grb na takvome važnome Zakoniku naglašuje potpunost državne nezavisnosti Crne Gore, a osim toga po štamparevu mnjenju, dobro izrađen grb ukrašuje samu knjigu i dopunja joj naslov. Ali kako grba crnogorskog u ovdašnjim heraldičnim zbirka nema, rezbar ga je vrlo pogrešno napravio, i ja usljed toga nijesam htio primiti, nego sam mu naredio novi. Dadoh mu zato, nemajući ništa bolje, pečat diplome crnogorskog Ordena u jednu poštansku kartu crnogorsku na kojoj nema grb, te ću vidjeti kako će sada izaći”.⁹

3. TIRAŽ

U izuzetno vrijednoj knjizi, „Bogišić, život i djelo”, Surja Pupovci iznosi vrlo sporan podatak o tome da je 700 primjeraka štampanja teksta Zakonika namijenjeno Rusiji, a 200 Crnoj Gori. Takođe ističe da je

⁷ Valtazar Bogišić, Povodom Crnogorskog građanskog zakona — nekoliko riječi o načelima i metodu usvojenim pri izradi — Pismo jednome prijatelju, objavljeno u knjizi: Valtazar Bogišić, *Izabrana djela, studije i članci*, str. 11.

⁸ Valtazar Bogišić, *Metod...*, str. 168.

⁹ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 28. marta / 9. aprila 1888, ZBB HAZU, XXII/15.

900 primjeraka OIZ-a plaćeno sredstvima ruske vlade. Uostalom, pogledajmo zaključke Surije Pupovcija o tome: „Naime, OIZ je bio štampan u Parizu u ‘*Typographie Georges Chamerot, Rue des Sainte-Peres, 19*’ u ukupno 1000 primjeraka. Od toga je 700 ekzemplara bilo namijenjeno Rusiji, a 200 Crnoj Gori. Ostalih 100 primjeraka je lično naručio Bogišić za svoj račun, jer je, kako kaže, interesovanje za taj zakonik veliko. Znači, 900 primjeraka OIZ-a je plaćeno sredstvima ruske vlade. Ruska diplomatska misija u Crnoj Gori obavještava Azijski departman MIP-a, 16. aprila 1891. godine, da je primila i predala crnogorskoj vladi 200 primjeraka ‘Crnogorskog Zakonika’. Kao što se vidi, prilično se zadocnilo sa dostavljanjem tih primjeraka OIZ-a Crnoj Gori, na koju se isključivo odnosila njegova primjena.”¹⁰

Oslanjajući se na podatke Pupovcija, Miloš D. Luković, u, takođe izuzetnoj knjizi „Bogišićev Zakonik — priprema i jezičko oblikovanje”, iznosi slične stavove: „Opšti imovinski Zakonik štampan je u Parizu iako na njegovoj naslovnoj strani stoji: ‘na Cetinju u državnoj štampariji’. Odštampan je u firmi *Typographie Georges Chamerot* u Parizu (adresa: *Rue des Saints-Peres 19*), s tim što je knjažev ukaz štampan u Narodnoj štampariji u Parizu. Bogišić je sve vreme nadgledao štampanje, koje nije prošlo bez teškoća jer je trebalo izliti i posebna slova za ćirilički tekst Zakonika. Tiraž je bio 1.000 primeraka, od čega je 200 bilo namenjeno Crnoj Gori, a 700 primeraka Rusiji, koja je finansirala štampanje, dok je Bogišić za svoje potrebe naručio i platio dodatnih 100 primeraka. Ruska diplomatska misija u Crnoj Gori obavestila je 16/28. aprila 1891. godine Azijski departman Ministarstva inostranih poslova u Petrogradu da je primila i predala crnogorskoj vladi 300 primeraka „Crnogorskog zakonika”, što znači da je Crnoj Gori ipak ustupljen veći broj primeraka Zakonika od prvobitnog planiranog, ali tek posle dve godine od njegovog štampanja”.¹¹

Međutim, izvori do kojih smo došli demantuju autore navedenih tvrdnji. Na račun crnogorske kase, po naredbi knjaza Nikole, štampano je 1.000 primjeraka Zakonika, od kojih na glatkoj hartiji 990, a na štampanoj 10. Bogišić piše knjazu iz Petrograda 21. maja 1888. godine da je

¹⁰ Surija Pupovci, *Bogišić, život i djelo*, Podgorica, 2004, str. 268.

¹¹ Miloš Luković, *Bogišićev zakonik — priprema i jezičko oblikovanje*, Beograd, 2009. str. 132.

ovih deset primjeraka naručio zato što mu je knjaz svojevremeno kazao da mu je namjera da daruje nekoliko takvih primjeraka visokim ličnostima. Pored toga, Bogišić je naložio da se iz štamparije pošalje 50 primjeraka stručnjacima-specijalistima, znači ukupno 300, od štampanih 1.000. Ostalo je u štampariji 700 primjeraka na raspolaganje Crnoj Gori. Ovaj podatak, dakle, demantuje dosadašnju autoritativnu literaturu, u kojoj je saopšteno da je Rusiji namijenjeno 700, a Crnoj Gori 200 primjeraka i da je Rusija platila troškove štampanja. Prema izvorima koje smo „pronašli” znatan dio troškova štampanja platila je Crna Gora. Jedan dio (manji) fakture dostavljene za štampanje platila je Rusija, vjerovatno nakon što je preuzela dio primjeraka Zakonika koji su ostali u štampariji.

Nekoliko primjeraka (preko onih 1.000 štampano je o trošku Bogišića, kao njegov dar ruskom caru, ministrima i zncancima). Veću polovinu je namijenio stručnjacima-specijalistima „jer očigledno onih 50 državnih ekzemplara ne mogahu tu potrebu pokriti”, kaže Bogišić. S tim u vezi ima jedan Bogišićev izvod iz neobjavljenog pisma poslatog knjazu Nikolu 21. maja 1888. godine iz Petrovgrada, koji ovom prilikom ne bih smio izostaviti. Evo njegove sadržine: „Neće biti izlišno napomenuti da među posljednjim 108 poslatih Vam komada ima jedan komad na glatkom, a jedan na tvrdom papiru, bez Vašega potpisa, ni pečata na Ukazu. To učinih da Vam moguće bude jedan od ekzemplara svojeručno i udariti na nj pravi pečat, ekzemplar koji uslijed članka i Ukaza treba dati na čuvanje u Državnom arhivu. Štamparev račun iznosi 3.721 franak i 90 centi; plaćeno 3.000; ostaje dug 721 franak i 90 centi. Nadam se Gospodaru da Vam je stigao osobno poslani povezani ekzemplar Zakonika za koji pokorno molim da učinite redaktoru čast primiti na poklon i uspomenu. A i da Vas, Gospodaru, molim da izvolite primiti uvjerenje mog dubokog poštovanja i prave odanosti s kojom čast mi je biti Vaše Visočanstvo prepokorni sluga.”¹² Eto poruke kulturnim poslanicima: učinite sve što je moguće da se ovo izuzetno kulturno dobro, koje se nalazilo u zaovstavštini knjaza Nikole, pronađe, otkupi ili mu se sazna adresa.

Crna Gora nije žurila da preuzme 700 primjeraka iz štamparije u Parizu. U pismu od 15/27. avgusta 1888. godine poslatom vojvodi Gavru Vukoviću iz Petrovgrada, Bogišić se čudi što Crna Gora nije preuzela

¹² Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Petrograda od 21. maja 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

tih 700 primjeraka Zakonika. U tom pismu, on, između ostalog, napominje: „Sa svih se strana ljudi i meni obraćaju te ištu da im pošaljem na dar ili za novce po ekzemplar Zakonika, jer ga nije moguće dobiti na Cetinju. Što znači? Tih 700 komada Zakonika ima u štampara u Parizu, te su crnogorskoj Vladi na raspoloženje kako sam već javio. Usuđujem se misliti da je Zakonik donio ne manji prestige Crnoj Gori nego bi joj donijele par najsajnijih ratnih pobjeda. U toj misli, ja sam radi publiciteta šiljao ekzemplare i Zakonike i Zakonike i brošure koliko sam god više mogao i ko mi ga je god zapitalo, jer sam mislio da se time umnožava taj prestige: ja sam im šiljao ne samo besplatno na ukoričenje i razošiljanje ekzemplara, već i koju stotinu rubalja potrošio. Ali ako ima kakvih važnih uzroka meni nepoznatih, da se Zakonik pod studen drži, molim Vas da mi ih kažete da ja zaustavim razošiljanje koje me, kako rekoh vrlo skupo stoji”.¹³

4. PRVI PRIMJERC I ZAKONIKA NA CETINJU

Bogišić je znao da knjaz jedva iščekuje prve primjerke Zakonika na Cetinju. O tome mu piše iz Pariza, 28. marta / 9. aprila 1888. godine, sljedeće: „Vi se, Gospodaru, po svojoj prilici nadate pročitati i o tome: ka će otprilike prispjesti na Cetinje barem neki traženi egzemplar”.¹⁴ Bogišić se nada da će prvi primjerci stići na Cetinje „koji dan prije Uskrsa”. Ako bude trebalo, poslaće prve primjerke i bez grba crnogorskog na koričnoj i naslovnoj strani, zbog čega se, između ostalog, docnilo u isporuci: „Ipak, kako god ispao taj novi grb, ja neću dopustiti da radi toga zadocni završetak štampanja i otpremanja Zakonika u Cetinju. Ja ću se starati da Vam, kako je već rečeno, svakako stigne nekoliko ekzemplara na Cetinje koji dan prije Uskrsa, pa baš i da ne bude grba na njima. Za ostale ću nastojati da se štampaju s grbom, te da Vam se otpreme onim načinom koji sami naredite... Čim se, dakle, za koji dan odštampaju prvi par ekzemplara ja ću ih dati da se na brzu ruku broširaju, te ću Vam jedan egzemplar poštom poslati, onako kako se preporučeno

¹³ Iz pisma Valtazara Bogišića vojvodi Gavru Vukoviću iz Petrograda od 15/27. avgusta 1888. godine, ZBB HAZU, XII/15.

¹⁴ Pismo Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 28. marta / 9. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

pismo šalje; dva dana poslije toga poslaću Vam isto tako još jedan egzemplar a odmah zatim otpraviću koji egzemplar par colis portal. Kako je za proglašenje najglavnije da Vam sam Ukaz, koji će se u Uskrsnome broju Glasa Crnogorca štampati na vrijeme stigne, ja ću na svaki slučaj, u posebnu preporučenom pismu poslati egzemplar Ukaza upravo Vama, Gospodararu, a za bolju sigurnost drugi g. Vukoviću. Na taj će način, u svakom slučaju, biti osigurano proglašenje licem na Uskrs, pa baš da bi i sami zakonici, što nije vjerovatno, za koji dan i zadocnili”.¹⁵

Prvi primjerci Zakonika poslani su na Cetinje 3/15. aprila 1888. godine. Potom, Bogišić obavještava knjaza Nikolu o novoj pošiljci: „Prema tome za prek-jučer otpremih put Cetinja dobro utvrđenu kašetu u kojoj je 60 ekzemplara Zakonika. Kako kašet neće do tamošnjih granica stići prije Uskrsa to poslije proglašenja može svakome biti, pa i nepozvanu da pregleda Zakonik koliko ga god volja. Meni se činilo da svakako treba poslati tu partiju da se može učiniti izlog Zakonika u sudovima, o kome se govori u IV-me članu Ukaza”.¹⁶ Primjerak za knjaza već je rusko poslanstvo u Parizu poslalo preko ruske misije na Cetinju, kao i drugi primjerak koji mu je Bogišić lično poslao.

Izražava bojazan da će prvi primjerak Zakonika, koji bude poslao knjazu doći u ruke nekog trećeg: „Ali, VV koliko Vi god ekzemplara stigli prije Uskrsa molim Vas da ih izvolite Vi sami lično staviti pod ključ, jer ako se stanu kom bilo čitati prije proglašenja (ljubopitnika je mnogo) to bi, razumije se, moglo imati rđavih posljedica za samu stvar a i okrnjiti efekat, te bi tada sve što smo za toliko godina hranili tajno o sadržini Zakonika sve bi uzaman bilo. Toga radi bilo bi dobro, Gospodararu, da bez odgađanja date naredbu najstrožljiju za sve: i pisma i knjige, i zavoje koji do Uskrsa budu iz Francuske dolazili da se Vama lično neraspečaćeni i netaknuti predaju”. Pritom traži od knjaza da izda naredbu Lazi Kostiću, uredniku „Glasa Crnogorca”: „Molim Vas, VV, da čim prije izvolite dati g. Kostiću naredbu da ostavi mjesta za Ukaz, tj. onoga broja koji će izaći licem na prvi dan Uskrsa, ali s primjedbom da je to službeno saopštenje da o tome ne treba nikome unaprijed da govori.

¹⁵ Pismo Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 28. marta / 9. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

¹⁶ Pismo Valtazara Bogišića knjazu Nikoli od 5/17. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

Ja ću mu i sam pisati o tome, kako će, gdje će i kojim slovima štampati Ukaz da bi bilo prema važnosti akta. Doplata štamparu za štampanje, broširanje, povezivanje, otpremanje itd. trebaće okolo hiljadu franaka”.¹⁷

U pismu od 5/17. aprila Bogišić nagovještava knjazu Nikoli slanje novih pošiljki egzemplara na Cetinje: „Što se tiče daljega pošiljanja egzemplara Zakonika, ekspeditor mi kaza da se colis mogu šiljati par transit, tako da se putem ne otvaraju, a da se vizituju eu présence du destinataire. Prema tome, ja prekjucher otpremih put Cetinja dobro utvrđenu kašetu u kojoj je 60 egzemplara Zakonika. Kako kašet neće do tamošnjih granica stići prije Uskrsa, to poslije proglašenja može svakome biti, pa i nepozvanu, da pregleda Zakonik koliko ga god volja. Meni se činilo da svakako treba poslati tu partiju da se može činiti izlog Zakonika u sudovima, o kome se govori u IV članku Ukaza. Kad Vaše Visočanstvo primite ovo pismo već će Vam i egzemplar Zakonika koje Vam je poštom otpremilo ovdašnje rusko ministarstvo preko tamošnje misije (5/17. aprila) i onaj koji Vam ja upravo poštom poslah”.¹⁸

U pismu od 7/19. aprila 1888. godine, Bogišić obavještava knjaza Nikolu da će mu poslati prve primjerke Zakonika: „Iako je Poslanstvo već prekjucher otpremilo tamošnjoj ruskoj Misiji onaj prvi egzemplar Zakonika o kome se takođe u navedenome pismu govori, i koji Vam je, jamačno prije ovoga pisma stigao, ja držim da ću dobro učiniti, ako Vam Gospodaru, ne mareći za znatan poštanski trošak na svaki slučaj, pošaljem, istim putem, još jedan egzemplar; što ovim i vršim”.¹⁹ U istom pismu Bogišić obavještava knjaza Nikolu da će toga dana otići k ekspeditoru da se raspita da li, osim pošte, ima kakav drugi način da mu pošalje još desetak primjeraka Zakonika, što je brže moguće i bez rizika da će se „igđe na putu do Cetinja otvarati”.²⁰

I nastavlja: „U ostalom, Gospodaru, ponavljam što sam rekao u posljednjem pismu: izvolite narediti, ako će i telegrafom, kako Vam se

¹⁷ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 28. marta / 9. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

¹⁸ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 5/17. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

¹⁹ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 7/19. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

²⁰ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 7/19. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

otpremiti sve što je već broširano i odmah će izvršeno biti... Uvjeren budući da neće biti s gorega da Vam na svaki slučaj pošaljem kopiju današnjeg pisma uložnog u rekomandovani s recepisom plakat koji sadrži jedan egzemplar Zakonika; čast mi je to ovim putem izvršiti”.²¹

Bogišić je bio srećan da u pismu od 13/25. aprila 1888. godine saopšti Gavru Vukoviću da je poslao prvi primjerak Zakonika na Cetinje: „Kad ovo pismo primite Vi ste jemasno imali u rukama i prvi i drugi ekzemplar Zakonika, to jest i onaj koji je poslat ovdašnjim poslanstvom preko tamošnje ruske diplomatske misije i onaj koji ga je sam upravo njegovu Visočanstvu poslao u rekomandanu pismu. Uvjeren sam da Vam je mило bilo vidjeti staroga znanca u štamparskoj odjeći, tim više što je i odjeća sjajna i eleganta u najvišem stepenu”.

U istom pismu Bogišić obavještava Gavra Vukovića da je poslao 60 primjeraka Zakonika u jednoj dobro zabijenoj kašeti. Poslata je preko ruske misije jer mu se činilo da što se „diplomackim uredima šalje, manje se putem otvara i zloupotrebljuje”.²²

Knjaz Nikola je Bogišiću izrazio zadovoljstvo što je Zakonik gotov. U pismu od 16/28. aprila 1888. Bogišić se knjazu zahvaljuje na tome i istovremeno ga obavještava da mu je toga dana poslao 80 primjeraka „razdijeljenih u 20 colis kartona”.²³

U pismu od 23. maja / 4. juna 1888. godine Gavro Vuković piše Bogišiću sljedeće: „Nj. V. Knjaz naredio mi je da Vas pitam da učinite jedan egzemplar u finom povezu, pa da ga pošaljete Knjazu, a Knjaz da ga pošalje ruskom Caru”.²⁴

Od svih 1.000 primjeraka Zakonika, ne računajući prve primjerke poslate knjazu, na Cetinje je u aprilu i maju, 1888. godine poslato:

— 5/17. aprila 1888, preko ruskog poslanstva na Cetinju, jedan primjerak;

— 7/19. aprila 1888. godine, poštom, jedan primjerak;

²¹ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 7/19. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

²² Pismo Valtazara Bogišića vojvodi Gavru Vukoviću iz Pariza od 13/29. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

²³ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 16/28. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

²⁴ Iz neobjavljenog pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 23. maja / 4. juna 1888. godine, ZBB HAZU, kutija XXII/15.

- 9/21. aprila, u jednoj kašeti, 60 primjeraka;
- 17/29. aprila, po naredbi knjaza, 80 primjeraka;
- 8. maja, u kašeti 108 primjeraka (od kojih 98 na glatkom papiru a 10 na tvrdom papiru).

Ukupno poslato 250 primjeraka.

5. DATUMI POSTAVLJENJA, PROGLAŠENJA I STUPANJA NA SNAGU OPŠTEG IMOVINSKOG ZAKONIKA ZA KNJAŽEVINU CRNU GORU

U neobjavljenom pismu od 10/22. februara 1888. Bogišić traži da knjaz Nikola odredi tri datuma, i to:

1. Dan kad se Zakonik postavlja, tj. datum na dno Ukaza „Dano na Cetinju... 1888;”

2. Dan proglašenja Zakonika, tj. onaj dan u koji će Ukaz uvrstiti i izdati u „Glasu Crnogorca”;

3. Dan u koji će Zakonik na „snagu stati i početi da vezuje sudove i narod”.²⁵

U istom pismu saopštava: „U Crnoj Gori već radi njena nevelika prostranstva zemljišta, lakše se i skorije doznaje za naređenje zakonodavne vlasti nego li u državama stanovništvom koji se broji na milione”. Bogišić postavlja pitanje knjazu: „Hoće li se za sve tri date uzeti prosti kalendarski dani ili će se, po starom običaju, izabrati kakav poznatiji svetač-ni dan”. I iznosi svoje mišljenje: „Ja mislim da bi se za neke moglo uzeti jedno, a za neke jedno i drugo. Na pr., za Dano na Cetinju... tu uprav za datum Ukaza bilo bi dobro kad bi se uzeo kakav poznatiji svetkovni dan. Ostale dvije date mogle bi biti posve kalendarske, i to, jer dan proglašenja ne dolazi u Ukaz, a dan stajanja na snagu, koji je za praktiku sudskih poslova najglavniji, vazda je bolje i lakše i za pametovanje i za računanje da se broji ravno s početka kakva mjeseca. Po tome, Gospodar, kad bi se moglo uvrstiti Ukaz u novine 10-og ili 15-og aprila, tad bi datum Ukaza tj. postavljenje Zakonika moglo biti ili Blagovještenje

²⁵ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 10/22. februara 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

(25. marta), ili Sretenije (2. februara) ili Savin dan (15/27. januara), dan pak stajanja na snagu mogao bi biti 1. juna 1888. godine.”²⁶

S druge strane, publikacija Zakonika je „nešto u redu pristajanja naroda na sadržaj Zakonika. Po tome mislim da Knjaz ima pravo što hoće pri uvođenju Zakonika da bude neka svečanost... Nego pošto u dan publikacije i svečanost pada trebalo bi se postarati da taj dan takođe bude svetkovina kakva”.²⁷

U Notesu (Pariz, 27. marta 1888. godine), Bogišić je zapisao da mu je knjaz Nikola telegrafisao da određivanje datuma promulgacije, publikacije i stupanja na snagu Zakonika „ostavlja mojoj uvidavnosti”. Ove knjaževe riječi Bogišić je protumačio na sljedeći način: „To mislim znači da on želi da mu ja određenije saopštim tri date nego li su one u pisnu 22. februara. Tri date koje odrediti treba jesu:

I Dan promulgacije, tj. dan koji će doći na dno Ukaza;

II Dan publikacije, tj. uvrštenje Ukaza u Glas Crnogorca;

III Dan koga Zakonik na snagu staje”.

Bogišić najprije komentariše ovaj posljednji datum: „Počnim s ovim posljednjim, jer je dan stupanja na snagu najlakše odrediti. Što se, dakle, toga tiče mislim da je najbolje da stane na snagu 1. jula 1888; i to najglavnije radi ova dva uzroka; pa ništa ne smeta što sam Knjazu pisao 1. jula. To bi bilo dobro radi: a) što kad bi se čim god i odložila publikacija, stajući na snagu mjesec docnije biva još neka provizija vremena; b) što taki zakonici, radi lakoće računanja vremena, treba da počinju s početka godine ili barem s druge polovine”.²⁸

Drugo pitanje je mnogo složenije: „Istina da je publikacija više mehanička radnja uvrštenja Ukaza u novine. Ali to je tako u zapadnoj nacii. U CG do jučer, a još i danas kad se proglašuje osuda pitaju sa strane jesu li dovoljne, kako određivanje poslova u kući poznato je, po tome trebalo bi da je i publikacija nešto u redu pri stajanja naroda na sadržaj Zakonika. Po tome mislim da Knjaz ima pravo što hoće pri uvođenju Zakonika da bude neka svečanost. Treba mu pisati da ta svečanost treba uprav da i bude danom publikacije. To donekle garantuje da će u

²⁶ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 10/22. februara 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

²⁷ Bogišićev neobjavljeni Notes, ZBB HAZU, XII/7.

²⁸ Bogišićev neobjavljeni Notes, ZBB HAZU, XII/7.

određeni dan Ukaz biti uvršten u novine. Nego, pošto u dan publikacije i svečanost pada, trebalo bi se postarati da taj dan takođe bude svetkovina kakva. Da bi to moguće bilo treba da se saberu i odrede sljedeći podaci:

a) kad će štampanje gotovo biti, tj. kad će knjiga biti gotova, tako da se može opremiti na Cetinje;

b) spisak svečanih dana koji padaju u periodu publikacije;

c) spisak dvorskih praznika ruskih;

d) spisak dvorskih praznika crnogorskih”.²⁹

a) O datumu završetka štampanja, Bogišić je u Dnevniku istoga datuma zapisao sljedeće: „Kad se sve uzme mislim da knjiga može biti gotova, tako da se otpraviti može do jedno petnaest dana, dakle okolo 12. aprila. K tome treba priložiti 7–8 dana da knjiga, koja se pošalje poštom, prisprije na Cetinje. Dakle, knjiga bi mogla biti na Cetinju okolo 20. aprila. Ovo petnaest dana nije mnogo kad se uzme da u taj razmak vremena pada Uskrs i strnjetni nedjelja”.

b) Za datume je birao neke od vjerskih praznika: „Kako u prvu polovinu godine padaju sve ove date treba nabrojati glavne svečane dane te=prvog semestra.

Dakle:

Stari stil	1. januara	— Nova godina
	6. -II-	— Bogojavljenje”
	12. -II-	— Sv. Sava srpski
	2. februara	— _____ Gospodnje
	25. marta	— Blagovijesti
	23. aprila	— Đurđevdan (Krsno ime Knjaž. doma)
	24. aprila	— Uskrs
	24. maja	— Uskrs
	24. juna	— Ivanjdan
	29. -II-	— Petrovdan
	12. septembra	— Mala Gospođa. Hram Cetinj. Manastira”

c) Po starom	„Januar	— _____
	febr. 26.	— rađanje Gosudara Imperatora
	mart 2.	— Vasmastovna S. I. V. na presto

²⁹ Bogišićev neobjavljeni Notes, ZBB HAZU, XII/7.

	april	— _____
	maj 6.	— rođenje S. I. V. Nasljednika Jesareviča
	maj 15.	— _____ Im. I. V.”
c) Po starom „	januar	— _____
	februar	— _____
	mart	— _____
	april	— rođendan Knjaginje
	maj	— _____
	jun 17.	— rođendan Nasljednika
	jul 20.	— Pomen smrti vel. voj. Mirka
	avgust 1.	— Dan smrti Knj. Danila
	avgust 3.	— Stupanje na vladu Knjaza Nikole
	septemb. 25.	— rođendan Knjaza Nikole
	oktobar 19.	— Spomen vladici Petru II
	nov.	— _____
	dek. 6.	— Nikoljdan. Imendan Knjažev je u 17. Prorok Danilo, imendan nasljednika.”

Na kraju Bogišić zaključuje: „Uzev u obzir sve više izloženo mislim da će najbolje biti predložiti sljedeće:

1. Datum Ukaza (Promulgation) Blagovijesti — 25. marta;
2. Datum publikacije licem na Uskrs (mislio sam na Đurđevdan koji dolazi uprav uoči Uskrsa, tj. 23. aprila Uskrs je 24. aprila), ali omnitus bene perpenis mislim da je bolje predložiti Uskrs 24. aprila;
3. Stajanje na snagu, kako je već gore kazano 1. jula 1888.

Uganatao sam volju Knjaza, jer pošto Knjazu saopštih predlog o tri date 28. marta (latinska srijeda velika) u večer odmah mi oko ponoći toga večeri odgovori da prima moj predlog. Treba će o tome da mu danas ili sutra pišem”.³⁰

Bogišić u pismu iz Pariza od 28. marta / 9. aprila 1888. godine ne skriva zadovoljstvo što je knjaz prihvatio Blagovijesti kao dan postavljenja Zakonika: „Ne samo da su Blagovijesti koje izabrate za postavljenje Zakonika vrlo veliki i popularni praznik, nego i svojim imenom i porukom proljeća u koji, vrlo je udesan za datum posljednji kojim Glava

³⁰ Bogišićev neobjavljeni Notes, ZBB HAZU, XII/7.

države navješćuje svom narodu postavljenje zemlja pravila velikog Zakonika, koji ona tako dugo iščekuje". Takođe je oduševljen i prihvatanjem Uskrsa — 26. aprila, kao dana u koji će se održati svečanost proglašenja Zakonika: „Od Uskra kao dana njegovog proglašenja nije moguće naći nikakav svečaniji i uzdesniji blagdan između svetaca cijele godine". Nije krio zadovoljstvo ni 1. julom kao danom stupanja na snagu Zakonika: „I 1-me julu, danom stajanja na snagu Zakonika, nije moguće ništa prigovoriti, jer ne samo da time novome Zakoniku snaga počinje s puna semestra, što podobro uprošćuje i za sudove i za narod računanje dejstva pojedinih pravila, nego time i razmak vremena, između proglašenja i stajanja na snagu, postaje tako udesan da udesniji biti ne može”.³¹

6. UKAZ O POSTAVLJENJU ZAKONIKA

O sadržini Ukaza, kojim se Zakonik postavlja, zna se uglavnom sve. Malo je poznato, kako je navedeno, da je između knjaza Nikole i Bogišića u toku 1887. i 1888. godine razmijenjeno više desetina pisama i telegrama, sve dok sadržina Ukaza nije definitivno utvrđena. U posljednjoj alineji prvog člana Zakonika postavljeno je pravilo da će se budući zakoni proglašavati uvrštenjem u službeni dio zemaljskih novina. Taj je način proglašenja posve logičan, kaže Bogišić, „jer novine svak čita ili čitati može, to vrijedi i za Crnu Goru gdje, blagodareći umnoženju škola u novije vrijeme, u svakoj kući bar jedno čeljade čitati zna". Ali taj način se nije mogao primijeniti na sam Zakonik. Zakonik će se proglasiti tek uvrštenjem Ukaza u službeni dio zemaljskih novina. To je ogromna razlika, jer, smatra Bogišić, „nije nikada svejedno za poznavanje zakona, hoće li se u novine vratiti cio zakon ili samo Ukaz, kojim se postavlja, ali kako nije nikako moguće sav Zakonik predštampati u „Glasu Crnogorca”, zakonodavac je uvrstio samo Ukaz.

Slanje telegrama i pisama knjazu je bilo učestalo: 11/23. novembra, 21. septembra / 3. decembra, 3/15. decembra, 7/20. decembra 1887. godine, pismo 1/13. januara 1888. godine. Sjutradan opet pismo knjazu Nikoli. U neobjavljenom pismu poslatom iz Pariza 2/14. januara 1888.

³¹ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 28. marta / 9. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

godine, Bogišić ushićeno saopštava knjazu Nikoli da je primjeljen u Francusku akademiju.

Bogišić nastavlja sa pismima knjazu Nikoli: 7/19. januara, 13/25. januara, 23. januara / 24. februara, 10/22. februara, 25. februara / 8. marta, 6/18. marta, 28. marta / 9. aprila, 6/18. aprila, 7/19. aprila, 12/24. aprila, 17/29. aprila 1888. godine. 28. aprila / 8. maja telegram knjazu. Opet slijede brojni telegrami knjazu o sadržini teksta Ukaza. Sadržina tih telegrama i pisama je manjim dijelom objavljena.

17/29. decembra 1887. godine Bogišić je od predstavnika ruske vlasti saznao da je stigao telegram od knjaza Nikole u kome je dobra vijest — potvrda da se radnja prihvata, da se prihvata i tekst Ukaza, ali sa žalobom da nije primio „onaj komad koji fali da bi se ovaj akt kompletirao”.

O Ukazu kojim se postavlja Zakonik konkretno se počelo razgovarati sa knjazom na posljednjoj sjednici završnog čitanja teksta Zakonika održanoj na Cetinju 11. decembra 1885. godine. Tada je Bogišić knjazu čitao dvije trećine teksta Ukaza. Kazao mu je da će mu iz Dubrovnika poslati kompletan tekst na čitanje i popravku. Knjaz mu je odgovorio da za to ima vremena i da se o Ukazu može govoriti i tokom štampanja Zakonika.

Razgovor o Ukazu se nastavio u Badenu 10. jula 1886. godine — istina kratko i usputno. Potom, 13. jula, takođe u Badenu. Sjutradan takođe. Knjaz za osnovu „nađe da je uopšte dobra, ali bi htio da se u njemu iskaže zahvalnost Rusiji koja je troškove, a izbor pade na čovjeka iz susjedstva, ali na službi po sreći u Rusiji”.³² U postkriptumu Dnevnika, Bogišić je zabilježio da je knjazu saopštio sljedeće: „Žalim se Knjazu kako mi Matanović još novčića ne posla za troškove”.³³ Uslijedilo je obećanje da će narediti isplatu.

Bogišić je tom prilikom obećao da će osnovu Ukaza donijeti za dva dana. Planirao je da Ukaz nakon odobrenja štampa, pa da ga zajedno sa Zakonikom pošalje na Cetinje. Na tom sastanku govorilo se i o tome da se u Ukaz uvrsti *vacatio legis* u pogledu zastave „dok se obuče činovnici i prigotove knjige ipotečne”.³⁴

³² Bogišićev neobjavljeni Dnevnik, ZBB HAZU, XIII/1.

³³ Bogišićev neobjavljeni Dnevnik, ZBB HAZU, XIII/1.

³⁴ Bogišićev neobjavljeni Dnevnik, ZBB HAZU, XIII/1.

Bogišić se u Badenu ponovo susreo sa knjazom: „vidjeći ga zadovoljna, a osnovi Ukaza ne budući gotova, kazah da ću doći sutra ujutro”. Ujutro se opet sastao sa knjazom da bi mu čitao osnovu Ukaza. Knjaz „nađe da je uopšte dobra”, ali bi htio da se u njemu iskaže zahvalnost Rusiji „koja je troškove, a izbor pade po sreći na čovjeka iz susjedstva, ali na službi po sreći u Rusiji”. Knjaz je kazao Bogišiću da će sutra doći do njega vojvoda Gavro Vuković kako bi mu izdiktirao sadržaj Ukaza, pa da će tekst odnijeti na Cetinje i kasnije ispravljenog vratiti.³⁵

Koliko je držao do riječi koje treba upotrijebiti u Ukazu najbolje govori pismo koje je Bogišić poslao knjazu Nikoli 2/14. jula 1887. godine. U pismu Bogišić ističe da je tekst Ukaza dao da se prevede na francuski jezik da bi se vidjelo kako kao takav „pristaje”. Odmjeravao je svaku riječ i procjenjivao je da li je odgovarajuća. Evo tipičnog primjera za to: „Riječ ‘moćna’ trebalo bi izbjeći radi njena sazvučja sa jednom ruskom riječju, koja se u nikakvom salonu ne bi mogla reći, a u Rusiji, ko god Zakonik u ruke uzme, svakako će najprije da pročita Ukaz, koji mu je na čelu. Ali je muka naći čim će se ta riječ zamijeniti. U Gundulića je epitet krupo: vedra, prevedra; u drugih pisaca ima: jasna, prejasna, najjasnija. Riječ moguća bila bi mislim preslaba, a osim toga, tad bi riječ moguća, koja dolazi u početku alineje („A to je moguće bilo samo zato...”), trebalo zamijeniti čim drugim. Epitet velmožni daje se više magnatima i višim činovnicima. U ostalom ideja mogućstva čini mi se nije ovdje odveć nužna jer se ona svakako implicite nalazi već u riječi ‘imperatorsko’ i ‘Velika Rusija’. Možda bi bilo rđavo uzeti za epitet krunne ‘prejasno’; ja barem za sada ne mogu ništa zgodnijeg da nađem...”, i nastavlja: „U posljednjoj alineji pred znancima zamjenica ju, koja dolazi poslije riječi „našavši”, ne samo da je neblagozvučna, nego je i izlišna, jer malo niže dolazi ista zamjenica u formi dativa joj”.³⁶

U pismu I. D. Deljanovu od 10/22. septembra 1887. godine, Bogišić ističe da je Ukaz (Dekret) o postavljenju Zakonika „definitivno utvrdio Njegovo Visočanstvo Knjaz Nikola, i da se neke naknadne izmjene, koje bi mogle da se pokažu neophodnim, odnose samo na stil”. U istom pismu ga obavještava o nedovoljnom novcu za štampanje Zakonika: „Žao

³⁵ Bogišićev neobjavljeni Dnevnik, ZBB HAZU, XIII/1.

³⁶ Neobjavljeno pismo Valtazara Bogišića knjazu Nikoli od 2/14. jula 1887. godine, ZBB HAZU, kutija XXII/15.

mi je što istovremeno obavještavam Vašu ekscelenciju da mi, na moje veliko iznenađenje, suma koja je potrebna za štampanje Zakonika još uvijek nije dostavljena, uprkos svim datim obećanjima. Izjavljujem da unaprijed odbijam svaku odgovornost u vezi sa neugodnim posljedicama koje bi mogle da proisteknu iz ovog kašnjenja, koje nanosi štetu i djelu i mojim ličnim interesima, i molim Vašu ekscelenciju da zabilježi i da istovremeno preduzme potrebne mjere da bi se ovako stanje stvari promijenilo”.³⁷

U Notesu (Pariz, 28. oktobra 1887. godine), Bogišić je, osim naredaba o održaju, detaljno izložio probleme oko konačne redakcije teksta Ukaza. Evo Bogišićevih zapisa o tome: „Pošto Vi Gospodaru želite da se napomene dubrovačka oblast, mislim da je odveć materijalni stil kazati rodnom, a pristojnije bi bilo kad bi se kazalo sin dične dubr. oblasti. Uostalom, tu promjenu, sjećam se, V. V. bijaste odobrili još u Vašem egzemplaru, jer je u mome ostalo pređašnje rodom”. Interesantna je i Bogišićeva opaska o načinu zahvalnosti ruskom caru: „Riječi: ‘a sada sretno carstvujući Njegovo Veličanstvo Imperator, bilo bi pravilnije i blagozvučnije kad se tim riječima donekle izmijenio položaj i to ovako: „a Njegovo Veličanstvo sada sretno carstvujući Imperator’.”³⁸

Međutim, tekst Ukaza još nije bio gotov. U pismu knjazu Nikoli od 2/14. novembra 1887. godine Bogišić ističe: „Predavajući mi ljetos u Viši, potvrđeni ukaz koji ima doći na čelo Zakonika, Vi mi izvoliste narediti, da, kad bi prije štampanja još nešto u njemu našao što bi, po mome mnjenju trebalo popraviti, da Vas o tome izvijestim, pa baš da bi to bila i najdrobnija sitnica. Pošto sam za ovo vrijeme primijetio u rečenom ukazu nekoliko mjesta za koje može biti pitanja o popravci, — a pošto se s druge strane, pored svih predviđenih i nepredviđenih prepreka već u štampariji slaže 19-ti tabak Zakonika, krajnje je vrijeme da saopštim Vašem Visočanstvu te svoje primjedbe. Po tome, čast mi je, Gospodaru, priložiti k ovome pismu spisak tih mjesta, sa predlozima o nužnim, po mome mišljenju, izmjenama. Ja sam, Gospodaru, ta mjesta primijetio čitajući i promatrajući još nekoliko puta potvrđeni Ukaz; šta više, ja

³⁷ Iz pisma Valtazara Bogišića I. D. Deljanovu od 10/22. septembra 1888. godine, objavljenog u knjizi: *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, Podgorica, 2004, str. 307.

³⁸ Bogišićev neobjavljeni Notes, ZBB HAZU, XII/7.

sam pokušao da ga i na francuski jezik prevedem, da bi vidio, kako u prijevodima pristaje. Meni se činilo da u tako rijetkom i važnome aktu, kao što je Ukaz, kojim se Zemlji daje prvi najglavniji Zakonik; u ispravi u kojoj sam zakonodavac od sebe govori; koju je sam sastavio i potpisao, treba da je sve potpuno, korektno, glatko, dostojno, uzvišeno, a opet svakome razumljivo”.³⁹

U Notesu (Pariz, 4. marta 1888. godine), Bogišić je zapisao sljedeće: „Prva su tri članka definitivno uređena, sad ostaju još dva, tj. 4-ti i 5-ti, jer u 6-mu, ne budući ništa za izmjenu, ne treba o njemu govora. Dakle najprije o 4-om. Ovaj članak, što se sadržaja tiče, već je određen, ali teško je uraditi redakciju. Što se tiče sadržaja, ja ovdje dodah i staroj redakciji završenoj u Viši dvoje: 1) da se egzemplar koji se šalje u sudove u njima i izloži, tako da ga svako čitati može; 2) da ta izložba bude trajanja jedan mjesec dana. Teško je samo redakciju raditi, jer dolazi nekoliko incidentnih stavaka. Da bi prilično redžirala trebaće trajanje izložbe dodati kao posebnu tačku”.⁴⁰

7. SADRŽAJ UKAZA

U Ukazu o postavljenju Zakonika (Glas Crnogorca br. 18/88 od 1. maja 1888), knjaz Nikola je, pošto je našao da sa „svake strane odgovara načelima pravde, dobrim običajima i potrebama mile Nam Crne Gore” dao najvišu potvrdu Bogišićevoj zakonodavnoj radnji. Istovremeno je tim aktom naredio: dan stupanja na snagu (1. jula 1888. godine), osim desetog razdjela drugog dijela Zakonika (čl. 193 do 221, koji se odnosi na zastavu); dan proglašenja Zakonika (objavljivanje u Službenom dijelu zemaljskih novina — 1. maja 1888. godine); izlaganje mjesec dana po jednog primjerka Zakonika u svakom crnogorskom sudu nakon objavljivanja Ukaza u Glasu Crnogorca, „tako, da ga, ko god zaželi, čitati može”; polaganje jednog štampanog primjerka Zakonika, na kome je stavljen državni pečat i koji je potpisan od strane knjaza Nikole, u Državni arhiv radi čuvanja. O izvršenju Ukaza staraće se ministar pravde.

³⁹ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 2/14. novembra 1887. godine, ZBB HAZU, XII/15.

⁴⁰ Bogišićev neobjavljeni Notes, ZBB HAZU, XII/6.

Na kraju Ukaza je ispisano: „Dano na Cetinju, na Blagovijesti, 25. mar-
ta 1888. godine (M. P.) Nikola s. r.”.

Prije potvrde i naređenja knjaz Nikola je detaljno „dao na znanje” razloge zbog kojih se donosi Zakonik i izrazio zahvalnost onima koji su najviše doprinijeli izvršenju toga posla. Riječ je o lijepo sročenom obrazloženju na kome su knjaz Nikola i Bogišić dugo radili (preko dvije godine). Manjim dijelom pomoć su im u tome pružili vojvoda Gavro Vuković i pjesnik Laza Kostić.

U Ukazu su navedene okolnosti koje su išle u prilog donošenju Zakonika:

1. Znatno proširenje granica države nakon posljednjeg rata „u kome još jednom u potpunom sjaju zablista nesakrušeno crnogorskog junaštvo”;

2. Zaključeno primirje, koje Crnoj Gori donese „konačno opšte priznanje njene samostalnosti, kao potpuno nezavisne jevropske države”;

3. Aktivnosti Vlade crnogorske koja „preduze prilične mjere da umnoži proizvodnju zemlje u svijem glavnijim izvorima njenim”;

4. Bolja povezanost sa pojedinim krajevima države i sa svijetom, nakon što se Vlada „postara da se provedu putovi, i uredi drugi načini kojima se olakšava saobraćaj”;

5. Nove uredbe ili dopune postojećih „u svim gotovo granama državne uprave”;

6. Znatno uvećanje trgovine i prometa narodnog „u granici i izvan nje”.

Knjaz Nikola u tekstu Ukaza iznosi uvjerenje da „ništa takvo ne utvrđuje blagostanje kao dobro uređeno, svud i za svakoga jednako pravosuđe”. Zato je u Zakoniku, za koje su „pripravne radnje još prije rata započete”, naročita pažnja posvećena pravosudnoj struci. Zakodavna radnja se vršila s posebnim obzirom na narodne pojmove „o pravdi i pravici, na običaje, na predanja i na žive potrebe crnogorskog naroda”. Tome uspješnom poslu znatno su doprinijeli neophodni obziri „na podatke nauke, na zakonodavne radnje drugih obrazovanih država”.

Za uspješan završetak posla knjaz Nikola se u tekstu Ukaza posebno zahvaljuje Imperatorskoj kruni Rusije koja je snosila „nužne znatne troškove”. Posebna zahvalnost je izražena tvorcu ovog ogromnog i mučnog „preduzeća”, „čovjeku i umom i naukom i energijom i odanošću potpuno dorasla, u osobi redovnog profesora Odeskog Univerziteta, pravo-
ga državnog savjetnika G. D-ra V. Bogišića, sina susjedne Nam dične

dubrovačke oblasti”. Knjaz Nikola ne propušta da istakne zahvalnost i dvojici ruskih imperatora što su Bogišiću dozvolili da ova zakonodavna radnja otpočne i da se uspješno završi: „Njemu je Bogu počivši Imperator Aleksandar II primilostivo zapovidio da ovu radnju lično na se primi, a Njegovo Veličanstvo sada sretno carstvujući Imperator Aleksandar III, da ju nastavi i dovrši”.

8. PROGLAS „IMOVINSKOG ZAKONIKA”

Pred večer Đurđevdana na ulicama cetinjskim i po zidovima javnih mjesta izlijepljen je proglas „Imovinskog zakonika” sa sljedećom sadržinom:

„RED SVEČANOSTI

prilikom proglašenja ‘Građanskog Zakonika’ dana 26. aprila 1888. god.

- 1) Na 9. ura u jutru ogласиće veliko zvono službu božju.
- 2) U isto doba okupiće se u biljardi okićenoj zastavama državni savjetnici, ministri, članovi Velikoga Suda i ostali glavari u punoj uniformi.
- 3) U isto doba postrojice se jedno odjeljenje vojske u paradi pred manastikom.
- 4) Na 9 ½ ura poći će svi gore-imenovani glavari u Sv. Dvor odakle će dopratiti Njegovo Visočanstvo Knjaza do crkve.
- 5) Poslije službe božje držaće se prizivanje sv. Duha.
- 6) Iza prizivanja sv. Duha poći će Njegovo Visočanstvo Knjaz s pratnjom u biljardu, gdje će se u to doba naći G. G. zastupnici stranijeh sila, u punoj uniformi.
- 7) U biljardi pročitaće Predsjednik Državnog Savjeta, Ministar unutrašnjih djela, g. Božo Petrović, Knjažev ukaz, kojim se Građanski zakonik u život uvodi, a Njegovo Visočanstvo Knjaz potpisaće zatijem Zakonik i staviti na njega Svoj pečat, na koje će se opaliti 21 top i vojnici staviti oružje pred prsi.
- 8) Poslije toga Nj. V. Knjaz iziće će s pratnjom pred manastir među narod, i tu će pročitati besjedu, kojom će narodu crnogorskom objaviti proglašenje građanskog zakonika. Pročitana besjeda Njegova Visočanstva Knjaza razdijeliće se među narod.

9) Iza toga Njegovo Visočanstvo Knjaz vraća se s pratnjom u Sv. Dvor gdje će primiti čestitanja.

Cetinje, 25. aprila 1888 god.

Iz kancelarije
DRŽAVNOG SAVJETA⁴¹

9. SVEČANOST POVODOM PROGLAŠENJA ZAKONIKA

Prvi susret knjaza Nikole i Bogišića nakon završnih čitanja teksta Zakonika, dogodio se 10. jula 1886. godine u Badenu. Na susretu u Badenu, 13. jula, knjaz je odobrio da se na naslovnoj stranici Zakonika štampa, između ostalog, sljedeće: „Cetinje — u Državnoj štampariji, a da na završnoj pariški štampar stavi svoje ime”. Tada su nekoliko dana razgovarali o Zakoniku i drugim stvarima. Bogišić je 13. jula knjazu po prvi put pokazao „papir, debljinu, koju će Zakonik imati, slova: od svega bi zadovoljan”. Knjaz je tada odobrio izmjene članova 63 i 64 teksta Zakonika, a u članu 28, termin „okružni sud” zamijenio je sa terminom „kapetanski sud”. Razgovaralo se i o svečanosti proglašenja Zakonika na Cetinju. Bogišić je i tada ponovio da na svečanost ne može doći. U svom neobjavljenom Dnevniku koji je svakodnevno vodio Bogišić o tome bilježi sljedeće: „Ja kazah da će teško biti da ja dođem, jer pošto se jednom počnem baviti svojim poslom neće biti moguće se maknuti. Knjaz dodade da će o tome Caru pisati. Ja kazah da se može i bez mene”.⁴² Zatim se razgovaralo o knjaževoj besjedi koju će izgovoriti prilikom svečanosti proglašenja, o prevodu teksta Zakonika, o Ukazu, o primjeni Zakonika.

Bogišić je zadivljen time što će se Zakonik proglasiti na Uskrs.

U pismu knjazu Nikoli iz Pariza od 28. marta / 9. aprila 1888. godine, Bogišić o tome piše: „Nego, opet, kad se na um uzmu sve prilike, ne zaboraviv ni narodno mišljenje, najsretnije je to, što je proglašenje Zakonika palo na tako zgodan praznik kao što je Uskrs. Ovogodišnji je Uskrs pak, rek bi, kao navlaš stvoren za proglašenje, što ne samo, da, kako obično biva ima dva svetačna dana poslije sebe, nego još svetac i

⁴¹ Glas Crnogorca, br. 18 od 1. maja 1888. godine.

⁴² Bogišićev neobjavljeni Dnevnik, ZBB HAZU, XIII/1.

uoči Uskrsa, i to tako popularni svetac kao što je Đurđevdan. Ta okolnost čini da proslava proglašenja Zakonika mora biti osobito sjajna, jer ja mislim da ste, Vaše Visočanstvo svejednako pređašnjeg mnjenja, to jest, da dan proglašenja treba osobito proslaviti. Ja sam, Gospodaru, u tome posve vašeg mišljenja, te sam uvjeren da, čim veća bude svetkovina pri proglašenju tim će u svakome obziru bolje biti. Tim će bo se narodu na najzgodniji način pokazati izvanredna važnost legislativnog djela, a pokazaće se i Jevropi da se u Crnu Goru djela znadu cijeniti i slaviti, ne samo vojnička djela nego i djela mirnoga razvitka i napretka. Treba još napomenuti i to da svetkovina proglašenja neće biti taj dan ni teška, ni dangubna, ni potrošna, jer je i onako za Usrks za svakoga velika slava, a još više tim što se uz taj blagdan desio još i Đurđevdan. Riječju, ovogodišnji Uskrs, tj. dan u koji će se pojaviti u Glasu Crnogorca Ukaz kojim se Vaš Zakonik postavlja, te se tim uvrštenjem proglašuje bit će, uvjeren sam proslavljen na Cetinju prema važnosti događaja, koji se može uporediti sa najslavnijim Vašega sretnoga Knjaževanja. Žalim što me dalečina i drugi uzroci čine nemogućim da i sam, glavom, budem pri toj rijetkoj svetkovini”.⁴³

Bogišić je Lazi Kostiću, uredniku „Glasa Crnogorca” napisao pismo 12/24. aprila 1888, do sada neobjavljivanom, u kome mu daje posebna uputstva za štampanje Zakonika. Tom prilikom izražava zadovoljstvo što će Laza Kostić učestvovati u svečanosti proglašenja Zakonika: „Vrlo mi je milo, piše Bogišić, što je sudbina htjela da Vi koji ste se pri početku ove radnje sa mnom mučili iskanjem termina sada i pri proglašenju gotova Zakonika sudjelujete. Vi znate da dnevničarski dopisnici nekoliko puta lažno telegrafisaše iz Kotora da se Zakonik na Cetinju proglasio. Bilo bi lijepo, a i Vama mislim milo kad bi ovaj put naprotiv obznanili o istinitom proglašenju tek Ukazom koji će na Uskrs izaći u „Glas Crnogorca”.⁴⁴

Svečanost proglašenja Zakonika je uslijedila poslije promulgacije Zakonika: „čim je, razumije se, projekat postao zakon dolazi proglas”. To se zbilo 26. aprila / 8. maja 1888. godine na Cetinju u prisustvu knjaza Nikole i njegove porodice, diplomatskog kora, svih državnih

⁴³ Pismo Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 28. marta / 9. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

⁴⁴ Iz pisma Valtazara Bogišića Lazi Kostiću iz Pariza od 12/24. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

velikodostojnika i naroda crnogorskog. Tom prilikom knjaz je održao čuvenu besjedu („lijep i razborit govor“), pročitana je i Ukaz „kojim se zakon postavlja i koji je pečatan u svakome egzemplaru Zakonika“. I u govoru i u Ukazu Bogišić je dobio zasluženo mjesto.

Svečanost proglašenja Zakonika odvijala se kako je i planirano. Otpočela je božjom službom u crkvi Cetinjskog manastira, koju je služio mitropolit Mitrofan Ban sa sveštenstvom „i čitao blagodarenje svevišnjemu tvorcu na svršenom velikom djelu“. Za to vrijeme predstavnici stranih država su se nalazili u dvorani Velikog suda u Biljardi. Ulazak u Veliki sud od crkve je bio lijepo okićen lovorikom. Za tu priliku bijaše „još ljepše“ okićena dvorana Velikoga suda, „kojoj bješe namijenjeno da se u njoj proglasi prvi građanski zakonik za Crnu Goru“. Nakon crkvenog blagodarenja „dodoše Njihova Visočanstva svojijem odraslijem članovima Svijetlog Dvora, sa ruskim ministrom G. K. M. Argiropulom i prvim sekretarom poslanstva G. P. D. Vurceljom, sa Mitropolitom i sveštenstvom, sa ministrima, vojvodama i članovima Vel. suda, u Biljardu i uljegoše u svečanu dvoranu“.

Svečanost u Biljardi je otpočela knjaževim uručjenjem „lista knjiga bijele“ ministru unutrašnjih djela i, za tu priliku, zamjeniku ministra pravde g. Božu Petroviću „i zapovijedi mu da pročita“. Gospodin Božo „pročita Ukaz, objavljen na čelu ‘Službenog dijela’ ovoga lista današnjeg“.

Dok su se po dvorani razlijevali uzvici: „Živio“, „potpisao je pred Svijetlim Dvorom, predstavnicima stranih država i pobožnim narodom Gospodar ‘Imovinski zakonik’ i udari na njega Svoj pečat“. U taj čas „zazvoniše zvona sa zvonika i jedanak zapucaše topovi sa tabje“. Usred „radosnog usklika naroda“, iz Biljarde izadoše „Njihova Visočanstva sa cijelim svijetlim društvom“ i uputiše se ka crkvi „tamo gdje je do crkvenog oltara i ćivota Sv. Petra, najviše zakletve svakoga Crnogorca, bješe podignuta zlatnom tkanicom zastrta uzvišica“. Ta uzvišica je, „postala prijestonom u oni čas, kad je naš viteški Gospodar na nju stao da pozdravi Svoje Crnogorce onom besjedom vječne pameti“. Zvuci potonje riječi knjaževe „utonuse u živijim usklicama zahvalnog i oduševljenog naroda crnogorskog“. Potom je knjaz Nikola otišao u Dvor gdje je „izvolio primati čestitke“.⁴⁵

⁴⁵ Glas Crnogorca, br. 18/1888. godine od 1. maja 1888. godine.

Ruski državni savjetnik na Cetinju Argiropulo, 26. aprila 1888. godine, izvještava o svečanosti proglašenja OIZ-a: „Danas je na Cetinju bilo slavlje koje će ostati u sjećanju u Crnoj Gori i koje će nesumnjivo uticati na njen dalji mirni razvitak. To je obnarodovanje zbornika Građanskog zakonika koji je uradio profesor Novorosijskog univerziteta Bogišić. Poslije službe u Manastiru, na kojoj je, isključujući knjaževu porodicu, prisustvovala imperatorska misija i neki od vojvoda, Knjaz se uputio k zdanju koje se tradicionalno zove ‘Biljarda’, gdje su smješteni glavna administracija i Viši sud. U salu Suda za zasjedanja, koja je bila divno uskrašena, stigao je diplomatski kor, zatim vojni i civilni funkcioneri i delegacija grada. Tu je Božidar Petrović pročitao ukaz štampan na zaglavlju Zakonika. Poslije potpisivanja ukaza, uz topovske salve, Knjaz je, uz pratnju svih prisutnih, izašao na trg, gdje su se sakupili u velikom broju glavari i narod. Obrativši se narodu, Knjaz je pročitao govor, u kojemu se ukazuje na veliki značaj pisanog zakonika za sve Crnogorce, koji, uz postepeni razvoj društvenog života u Knjaževini, treba da zamijeni stari zakon, koji je bio uslovljen vjekovnom borbom za opstanak — zakon oružja. Zatim je zahvalio slavnim precima i velikodušnosti pokroviteljice Rusije, a takođe je izrazio želju i savjet da se novi zakon poštuje. U Ukazu je navedeno da će ovaj Zakonik stupiti na snagu kroz dva mjeseca, ali ja pretpostavljam da se tu podrazumijeva samo njegova primjena u Vrhovnom sudu, koji zasijeda na Cetinju, jer mi još nemamo pravog sudskog postupka, a za popunjavanje te praznine, isto kao i za formiranje zadovoljavajućeg personalnog sastava sudova u oblasnim centrima — potrebno će biti još nekoliko godina. Bilo kako bilo, imajući u vidu da sva inicijativa, koja je dovedena do kraja trudom gospodina Bogišića, pripada imperatorskom praviteljstvu, ja sam smatrao svojim dugom da Vaše visokoprevashodstvo obavijestim preko telegrafa o tom crnogorskom praznovanju, u toku kojega se dva puta javno i svečano iskazala zahvalnost *Državnim Pokroviteljima* Slovena — počivšem imperatoru Aleksandru II i sada srećno carstvujućem gospodaru imperatoru, uz jednoglasne povike: ‘Živio!’ Za sve to vrijeme prisutni inostrani predstavnici usrdno su nastojali da budu pažljivi, u čemu nijesu morali da pokazuju neku osobitu spretnost”.⁴⁶

⁴⁶ Izvještaj Argiropuloa od 26. aprila 1888. godine objavljen u knjizi: *Crnogorski zakonici...*, str. 506 i 507.

10. BESJEDA KNJAZA NIKOLE POVODOM PROGLAŠENJA OPŠTEG IMOVINSKOG ZAKONIKA ZA KNJAŽEVINU CRNU GORU

U pismu iz Pariza od 5/17. aprila 1888. godine, Bogišić „nudi” knjazu Nikoli argumente za sadržaj njegove besjede prilikom proglašenja Zakonika: „Još u Badenu, 1886. godine, izvoliste, Gospodaru, primiti moj predlog da Vam, pred proglašenjem Zakonika pošaljem po koji stručni argument, koji bi, u koliko nađete da je umjestno, mogli uplest u govor koji bi na dan proglašenja držali. U pretposljednem pismu mome imah čast, Vaše Visočanstvo, poslati Vam moju brošuru... sur les principes et la méthode... uprav zato, što u njoj imam materijala za take argumente”.⁴⁷

Bogišić je knjazu Nikoli poslao spisak „ljudi dekorirati, osobito avstrijca”. Poslao mu je i materijale za njegov govor „pri publikaciji”. Tu treba izložiti sve „teškoće posla, tako da ih i on sam bude znao i razumio”.

Na prostoru ispred Cetinjskog manastira, 26. aprila / 8. maja (treći dan Vaskrsa) 1888. godine, knjaz Nikola je izgovorio okupljenom narodu, glavarima i diplomatskom koru čuvenu besjedu u čast proglašenja OIZ-a. U pismu poslatom sa Cetinja, 1/13. maja 1888. godine Laza Kostić ističe Bogišiću ko je zaslužen za redakturu knjaževe besjede: „Što se tiče ‘besjede’ Gospodareve, moram vam primijetiti da ja nijesam bio u redakcionom odboru. Svu redaktorsku zaslugu i odgovornost nosi Gavro V. i Jovo Pavlović”.⁴⁸ Besjeda je objavljena u Glasu Crnogorca, br. 18/88 od 1. maja 1888. godine.

Sadržaj besjede se može podijeliti u nekoliko djelova:

1. Zahvalnost i slava precima zbog vjekovne odbrane slobode naroda i nezavisnosti Crne Gore;
2. Uređenje državnog ustrojstva;
3. Obezbjedenje poštovanja vrhovnog načela: „da svaki narod svojim narodnim životom živi i da se ni jedan narod, bez opasnosti po svoj opstanak, ne može odreći svoga narodnoga temelja”;
4. Obezbjedenje pravde kao najprečeg temelja svakoj državi;
5. Temelj Zakoniku;

⁴⁷ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 5/17. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

⁴⁸ Iz pisma Laze Kostića Valtazaru Bogišiću od 1/13. maja 1888. godine, objavljeno u knjizi: Laza Kostić, *Prepiska...* str. 307–308.

6. Zahvalnost Rusiji i Bogišiću, kao i javno priznanje sudijama Velikog suda;
7. Zapovijed Crnogorcima;
8. Molba Svevišnjem da Crnu Goru „uzme pod svoje nebesko okrilje”.

I Zahvalnost i slava precima

Knjaz Nikola je otpočeo besjedu konstatacijom da se za gotovo pet proteklih vjekova „moglo s punim razlogom reći da ove mile gore naše ne trebaju regula”. Za sve to vrijeme Crnogorcima je važila sveta regula „da s puškom u ruci brani milo ognjište slobode i nezavisnosti svoje, otadžbinu svoju, Crnu Goru”. Za očuvanje te slobode „naši djedovi i pradjedovi i njihovi preci prosuli su potocima junačke krvi svoje”. Iz njihove dragocjene krvi „nikla je današnja proširena Crna Gora, prava i u cijelom svijetu prepoznata država”. U času kada Crna Gora donosi veliki Zakonik i okreće se „uređenim državama evropskim”, knjaz Nikola ne propušta da sa posebnim pijetetom i zahvalnošću govori o zaslugama naših predaka: „i zato nek se ovdje na prvom mjestu čuje kao jedno-dušni glas srdaca naših: Slava precima našim!”.

II Uređenje državnog ustrojstva

Knjaz Nikola u besjedi određuje glavni zadatak koji treba izvršiti nakon usvajanja Zakonika: „Crna Gora nije više vojnički tabor nego država; Crnogorac nije samo vojnik i građanin”. Zato treba urediti „cijelo ustrojstvo” države. Zbog toga se pristupilo teškom poslu — uređenju građanskih „odnošaja državljana”. Inače, to je težak i često nedostižan posao za mnoge „velike i moćne države, koje uživaju blagodeti mira, raspoložuci izdašnjim sredstvima”. Crna Gora je na početku svog građanskog uređenja pristupila hrabro i odvažno izvršenju tog posla, stalno imajući na umu da se „u naš zdravi narodni život” ne nakalemi „tuđa podloga i da posluži kao građa za tuđe građevine”.

III Ostvarenje vrhovnog načela

Knjaz Nikola u besjedi zahtijeva da se pri „našemu državno-građanskom preobražaju i pri svijem novim uredbama” rukovodi vrhovnim načelom: „Da svaki narod svojim narodnim životom živi i da se ni jedan

narod, bez opasnosti po svoj opstanak, ne može odreći svoga narodnoga temelja". Toga načela Crna Gora se držala i onda „kada smo pregli da zemlji našoj damo” građanski zakonik, koji je toga dana proglašen.

IV Ostvarenje pravde

Knjaz Nikola u besjedi posebno ističe da „mudrost državna zahtijeva, a korist narodna nalaže da se počne sa onim što je najpreče”. Po njemu najpreča je pravda, „jer je pravda temelj državna”. Napominje da je pravde i do tada bilo, „ali je to bila pravda osamaljenog u svojim stijenama Crnogorca koji na kremenu od puške življaše”. Danas za pravdom vapi: građani koji „žive u uređenim selima i varošima, pristanima i lukama; trgovci koji trguju u zemlji i po svijetu” i dolaze „u raznovrsne poslovne saobraćaje sa sugrađanima svojim i sa građanima drugih država”; mornari koji brode „po morima” i poslove vode sa raznim narodima; seljaci, orači i kopači „koji ne žive više u osami”, nego svaki čas dolaze u „raznovrsni dodir i u svakojake veze sa svojim sugrađanima”. Pravda za njih je „u suštini ista” kao prije, ali pod drugim oblicima, jer su se oni u međuvremenu izmijenili. U mirnim godinama rad je postao „življi”, a i proizvodnja jača „u svim granicama privrede”. Modernija saobraćajna sredstva omogućila su „življi promet dobara” i veću razmjenu „proizvoda u zemlji”. Sve je to doprinijelo da je i imovina ljudi „u življem pokretu”, a imovinski odnosi „postaju svakim danom sve raznovrsniji i zapleteniji”.

Sa tim promjenama „valja da idu uporedo i zakonske odredbe koje će kao vidjelo pravde osvetljavati i najzamršenije odnošaje i posjed borbe i razmirica oko raznovrsnih interesa stajati kao nepomičan stožer istine i zadržavati svačiju samovolju”. Za ostvarivanje tih promjena nije dovoljno do tada preovlađujuće „običajno pravo, jer ono već više ne može ograničenim obimom svojim da pokrije sve prilike i sve pojave koje su se počele u novije doba ukazivati u razvoju građansko-pravnih odnosa”.

V Temelj Zakonika

Knjaz Nikola je u besjedi istakao da je postojala nesumnjiva potreba da Crna Gora donese pisani građanski zakonik. Zato se i sam „postarao da se ta potreba podmiri”. Zakonik je trebalo izraditi tako da se „ne nakalemi s tuđine, jer tada ne bi godio našem narodnom životu”. Trebalo ga je izraditi „iz narodnog temelja i iz onih osnova o pravu, koje već

postoje u našem narodu". Ipak, valjalo ga je prilagoditi novim prilikama „jer samo tako moći će se i on sam u skladu razvijati i skladno potpomagati razvitak svih ostalih grana narodnog života i cjeline njegove”.

VI Zahvalnost Rusiji i Bogišiću i priznanje sudijama Velikog suda

Knjaz Nikola se u besjedi najprije zahvalio „sjajnoj carsko-ruskoj kruni” za „velikodušnu potporu” i za znatne troškove „koji su s ovim poslom skopčani, a ti su ne mali”. Posebna zahvalnost je upućena i tvorcu Zakonika Valtazaru Bogišiću „sinu dične oblasti dubrovačke”. Knjaz Nikola izražava zadovoljstvo i sreću što je za izvršenje toga posla odabrao čovjeka „koji umljem svojim naročito na ovom polju radnje, svijetli ne samo među prvim sinovima našeg naroda na jugu slavjanskom, nego svijetli i u redovima prvaka svjetske obrazovanosti”. Riječi zahvalnosti Bogišiću, u knjaževoj besjedi su navirale: „Njemu se ima najviše zahvaliti, njegovoj učenosti, radljivosti i energiji da je djelo ovo, naš građanski zakonik, kraj svih ogromnih teškoća, koje su se pri tom imale savlađivati, ispalo tako da može služiti kao remek-djelo promišljenog, zrelog i solidnog zakonotvornog rada koje stoji na visini zahtjeva suvremenog zakonotvorstva i kojim bi se i najobrazovaniji narodi podičiti mogli. Njemu se naročito ima zahvaliti da je djelo ovo, naš građanski zakonik, utemeljeno na osnovama našeg narodnog prava, a izvedeno i razvijeno iz toga temelja prema našim prilikama i potrebama, odgovorilo potpuno onim spasonosnim vrhovnim načelima koja malo više spomenuh, načelima skladnosti između narodnoga duha i života i njegovih zakona. Neka mu je ovdje, u ime najviše nagrade koja mu se s naše strane može dati, izrečeno javno: hvala!”

Zatim slijedi odavanje priznanja sudijama Velikoga suda: „Uz ovu dobro zasluženu hvalu, nek je izrečeno i javno priznanje svim onim ljudima, članovima Velikog suda našeg koji su svojim bogatim mnogogodišnjim iskustvom, svojim poznavanjem običaja, navika i naravi naroda našeg, svojim u praktici stečenim neposrednim opažanjem svega što se na pravosudnu struku odnosi, znatno pripomogli tvorcu ovog našeg građanskog zakonika da mu djelo dobro pođe za rukom”.

VII Naredba Crnogorcima

Na kraju besjede je i njen najljepši dio: naredba Crnogorcima da poštuju Zakonik i da se iz njega razlijeva pravda. Evo tog dijela: „Crnogorci!

Uvodeći u život ovaj građanski zakonik i dajući mu snagu, ja vam zapovijedam, svima i svakom, da mu se pokoravate. Pred ovim zakonom da umukne svačija volja, a neka se čuje samo volja njegova, volja zakona. Iz njega neka se razlijeva pravda na sve one koji pravo čine, a nek se pod snagom njegovom krše i lome svi koji mu se opiru, koji krivi čine: on nek je moćna zaštita nevinosti koje je u opasnosti da postrada, a neumoljiv bič nasilju i samovolji koja od obijesti ili zlonamjerno hoće zla da čini. Od svih vlasti, a naročito od sudija, najstrože zahtijevam da su strogi i savjesni vršioci zakona i da u primjeni zakonskih određenja ne gledaju ni koje ko, ni ko se kako zove, ni kog je roda i plemena ni koji položaj zauzima, ni kojim se krstom krsti ili se ne krsti”.

Knjaz Nikola u besjedi ističe da Zakonik obavezuje i njega: „A mene, kao vladaoca vašeg, veže ovaj zakon da budem milostiv prema onima koji milosti zaslužuju, a neumoljiv prema svim prestupcima zakona. Neka se ne usudi pristupiti k meni ni jedan koji misli da će, obilazeći zakon, naći milosti u mene ili da će naći zaštitu u mene protiv zakona. Nek je svakome od vas znano da sam ja kao vladalac najviši čuvar zakona i zakonskog reda. Samo tako moći ćemo učiniti da nam zakon ovaj od koristi bude i da pripomogne svekolikom naprednom razvitku naše zemlje. Samo tako moći ćemo izvesti zemlju našu na pravac zdravoga i trajnog napretka i pred svijetom dati od sebe svjedočanstvo da smo puno sposobni i dostojni za društvo s ostalim dobro uređenim državama i narodima. Samo tako učinimo da se o nama s hvalom kaže da je ovaj dobar zakon našao još bolje ljude koji su znali i umjeli i voljni bili da mrtvo slovo njegovo, koje samo po sebi ništa ne znači, u djelo i život privedu na veliku korist svoju i svoga potomstva!”

VIII Molitva Svevišnjem

Knjaz Nikola se, nakon „predaje” Zakonika Crnogorcima, obraća onome, „od kojega dolazi ‘svako davanje blago i svaki dar savršen’, s toplom molitvom da Crnu Goru uzme pod svoje nebesno okrilje”.

11. TELEGRAMI NAKON SVEČANOSTI

Bogišić je volio da knjaz Nikola, nakon proglašenja Zakonika, u telegramu ruskom caru Aleksandru pomene i njegove zasluge. O tome piše knjazu iz Pariza 14/26. aprila 1888. godine: „Ali prije nego ga završim

dopustite Vaše Visočanstvo još samo jednu riječ, a to je riječ što no kažu, pro domo mea. Vi ćete, jamačno, Gospodaru, na Uskrs tj. na dan proglašenja već postavljenog Zakonika poslati telegram i Njegovu Veličanstvu Imperatoru Aleksandru. Smijem li Vas moliti, Gospodaru, da Vam ugodno bude i o sastaviocu, ako nađete da je zaslužio ma i najmanju dobru rječicu uvrstiti. To bi mi za me moglo biti vrlo blagodatno i ja bi Vam, Vaše Visočanstvo, razumije se, ostao za navijek obavezni blagodarani. Sjećam se da mi dva tri put moći proprio izvoliste o takoj svojoj namjeri govoriti; zato i uzimljem slobodu da Vas o tome najpokornije zamolim”.⁴⁹

25. aprila / 7. maja Bogišić dobija telegram od vojvode Gavra Vukovića u kome ga obavještava da će sutra, 26. aprila / 8. maja početi svečanost proglašenja Zakonika. 26. aprila / 8. maja knjaz šalje Bogišiću u Pariz telegram da je izvršio svečano proglašenje Zakonika i da mu je dodijelio Orden Danilov I-og stepena. Telegram je primio 9. maja ujutru. Istog dana telegram Bogišića i zahvalnost na odlikovanju i svečanosti.

U svom Dnevniku Bogišić je izostanak sa svečanosti opravdao na sljedeći način: „Ostao u Parizu i zbog skromnosti ne htjedne biti pri svečanosti”. Nakon knjaževe besjede Bogišić je u Dnevniku zapisao: „Lijep i razborit govor”.⁵⁰

Knjaz Nikola je uputio Njegovom veličanstvu imperatoru Aleksandru III telegram sljedeće sadržine: „Blagodareći velikodušnoj potpori blaženopočivšega Imperatora, Vašeg Avgustjejšeg Oca, i Vašega Imperatorskog Veličanstva, mogao sam na današnjoj skupštini proglasiti građanski zakonik mojoj zemlji, sačinjenje učenog doktora Bogišića. Ovim povodom uzimam slobodu podnijeti Vašemu Imperatorskom Veličanstvu, u ime moje i moga naroda, najtopliju i naponizniju blagodarnost za ovo, kao i za svako dobročinstvo, koje ne prekidate milostivo ukazivati Crnoj Gori”. Imperator Aleksandar III je telegramom odgovorio: „Искреино радуясь обнародованию Гражданскаго, Законника и отъ души желаю, что бы мѣра эта, способствуя усиѣху благихъ начинаніи Вашего Высочества, послужила новымъ залогомъ мирнаго развитія и благоденствія черногорскаго народа”.⁵¹

⁴⁹ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 14/26. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

⁵⁰ Bogišićev neobjavljeni Dnevnik, ZBB HAZU, XIII/1.

⁵¹ Glas Crnogorca, br. 18/88 od 1. maja 1888. godine.

Knjaz je telegramom čestitao Bogišiću („koji je ostao u Parizu i zbog skromnosti ne htjedne biti pri svečanosti”), zahvalio mu se za veliko djelo i obavijestio da ga je odlikovao „najvišim znakom odličja kojim Crna Gora raspolaže”. Gospodar je Bogišiću u Pariz poslao brzojav sljedeće sadržine: „Ekselencijo, na današnjoj svečanoj skupštini naroda crnogorskog proglasio sam Mojjoj zemlji, djelo vašeg neumornog truda i prostranog znanja. Čestitajući Vam na uspjehu, ja Vam u znak Mojega osobitog priznanja udjeljujem veliki krst Danilovog reda I stepena.” Bogišić se zahvalio Njegovom visočanstvu, takođe, brzojavom sljedeće sadržine: „Vječito sam zahvalan Vašemu Visočanstvu na visokoj počasti kojom ste me izvoljeli odlikovati i čestitam Vi slavu koju ste stekli jučerašnjom svetkovinom”.

Od slovenskih zakona i njegovog sastavioca, kako je tada govoreno, na oficijelnom poprištu nije bilo takvih ocjena „i to ne samo u slovenskom svijetu nego i u cijeloj Jevropi, pa i preko njenih granica”.⁵²

Čestitkama Bogišiću pridružio se i vojvoda Gavro Vuković: „Čestitam srećni proglas Građanskog zakonika i veliko priznanje neizmerno truda i zasluga”. Bogišić odgovara: „Najsrdahnije hvala na čestitanju”.

U pismu od 1/13. maja 1888. godine Laza Kostić čestita Bogišiću na velikom djelu: „Prije svega primite i moju smjernu čestitku sred gromovitog odjeka Vaše slave”.⁵³ Tekst o OIZ-u, koji je predviđen za objavljivanje u Glasu Crnogorca, odložen je za kasnije. O tome Laza Kostić u istom pismu: „Ja sam pokazao Gospodaru vaše pismo i pročitao ga je. Nađosmo da bi, poslije Njegove besjede, bilo suviše napisati još jedan članak za najskoriji broj, no ljepše bi bilo ostaviti to za dan, kad će Zakonik ‘stati na snagu’. Ako vam je to po volji, molio bih vas da pošljete i meni jedan primjerak vaše brošure. Gavro mi je dao, no je svaki čas ište, te ne mogu na miru da je promovam”.

12. TEŠKOĆE U PRIMJENI ZAKONIKA

Bogata literatura o OIZ-u prvenstveno se tiče teorijske obrade njegovih instituta, a o njegovoj primjeni u praksi je isuviše malo pisano. Gotovo da su izostala značajnija istraživanja o tome koliko je ovaj

⁵² Glas Crnogorca, br. 18/88 od 1. maja 1888. godine.

⁵³ Laza Kostić, *Prepiska...*, str. 307 i 308.

monumentalni kodeks koji smatraju vrhom naše pravne kulture, odgovorio potrebama naroda za koji je donesen.

Petar Stojanović je jedan od rijetkih koji se bavio primjenom OIZ-a, naročito u periodu između dva svjetska rata. On, između ostalog, piše: „Posebno je značenje OIZ-a u tome što je kao veliko i progresivno djelo, učinio napor da jedno izrazito zaostalo i od civilizovanog svijeta izolovano područje trgne iz vjekovne letargije i da ga kako formalno-pravno tako i materijalno-pravno podigne na nivo kulturnih naroda”.⁵⁴

Profesor na katedri uporedne jurisprudencije u Oksfordu Frederik Pollok je u nekrologu povodom Bogišićeve smrti zabilježio i anegdotu, koju je čuo od Bogišića, o tome da je jedan njegov prijatelj koji je upravljao dijelom teritorije u Makedoniji bez ikakvih pritužbi primjenjivao OIZ na svom području.⁵⁵

U vrijeme donošenja OIZ-a u Crnoj Gori je bilo više od 60 kape-tanskih sudova, 5–6 okružnih sudova i Veliki sud. O tome Bogišić piše Kostić Vojinoviću: „U svakoj je kapetaniji (ima ih poslije rata više od 60 kapetana) dakle vojnička i upravna vlast ujedno i sudija. To je prva instancija. Zatim imaju okružne sudove gdje sudi jedan sudija sa sekretarom, tih je sudova usve 5 ili 6. Najposlije dolazi Veliki Sud, to ti la Cour Supreme des justice; — ali je opet najviša instancija knjaz, koji se ipak sve više i više povlači nazad od suđenja, tako da će skoro doći do toga da će samo vršiti svoje pravo pomilovanja. To su ti instancije, — ali ne misli da je kompetencija među njima jasno i strogo razgraničena. Sude-nje je u glavnom kao i prije, samo što sada nema Ordalija ni sazakletnika (Eidshelper) koji su prije obični bili.”⁵⁶

Na pitanje Koste Vojinovića da Bogišić navede primjer u kome se crnogorski sudija, našavši se pred sukobom zakona i običaja, upravlja „tant simplement la coutume contra legem (Brochure p. 16)”, Bogišić odgovara: „Ti primjeri nijesu još uneseni u Expose nego se nalaze u mojim rukopisima, t. j. u zapisnicima sjednica koje sam držao već prvu godinu moje

⁵⁴ Petar Đ. Stojanović, Primjena Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru (1888), [u:] *Glasnik Odjeljenja društvenih nauka* CANU, knj. 5, Tigrad, 1987, str. 7–67.

⁵⁵ Dalibor Čepulo, Baltazar Bogišić i engleska škola povijesne poredbene jurisprudencije, *Zbornik Pravnog fakulteta* u Zagrebu, br. 45/1995, str. 317–348.

⁵⁶ Iz pisma Valtazara Bogišića Kostić Vojinoviću iz Petrograda od 6/18. oktobra 1888. godine, ZBB HAZU, XIa.

misije sa Senatorima koji su mi davali odgovore na moja pitanja o dotadašnjem suđenju po običajima a i po zakonu. Zadovolji se dakle primjerom koji sam, prolazeći kroz Varšavu, saopštio profesoru Zigelju, t. j. u članku 47 Zakona Danilova — da je se vlast ocu, da, ako hoće, ne da dijela sinu koji mu ište. Po saopćenju samih Senatora, nikad se taj članak, koji ide protiv najtvrdjeg običaja nije u sudovima primjenjivao, nego ako je sin, ma kako zao on bio, tražio svoje pravo, dio mu se njegov vazda davao. Sudovi u tome nijesu bili nego kao neki primiritelji — posrednici, kao što bivaju sudovi svuda kad n. p. supruzi ištu separationem a thoro et mensa. Oni su su mi kazivali i razloge radi kojih se drži da je posve pravedno davati dio sinu kad ga god zaželi ako nije koristno ni za jednu ni za drugu stranu.”⁵⁷

Svoju ocjenu o primjeni OIZ-a Bogišić je dao nakon 10 godina od donošenja: „Ovo nam izdanje pokazuje da je desetogodišnja sudska praktička potvrdila ocjenu teoretsku. Osim toga ono nam pokazuje da oni koji su mislili da se Zakonik neće moći ni primjenjivati u crnog. sudovima nijesu bili dobri proroci.”⁵⁸

Bogišić je imao za cilj da Zakonik učini razumljivim sudijama i narodu, da ga dovede u saglasje sa nepisanim zakonom i sa odnosima narodnoga života, da očuva ravnotežu između različitih elemenata i da Zakonik učini prirodnim temeljem daljeg pravnog razvitka u zemlji. Zato je htio da Crnoj Gori podari Zakonik koji narod lako razumije. Isticao je da piše Zakonik za zemlju koja ima „iznimni značaj”, koje su krševi skvašeni istim morem koje kvasi Italiju”.⁵⁹ To su bili počeci njenih dodira kao države sa ostalim svijetom. Kad narod shvati smisao zakona, nema problema za njegovu primjenu, smatrao je Bogišić: „Ko zna sklad uma našega naroda znade da pošto on shvati smisao zakona, on mu shvata i cijel, a poslije toga nema poteškoća za primjenu zakona”.⁶⁰

⁵⁷ Iz pisma Valtazara Bogišića Kostu Vojinoviću iz Petrograda od 6/18. oktobra 1888. godine, ZBB HAZU, XIa.

⁵⁸ Bilješke Valtazara Bogišića sačinjene za Kostu Vojinovića (poslate u prep. pismu 3. maja 1898).

⁵⁹ Valtazar Bogišić, Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori, *Izabrana djela*, tom IV, CID Podgorica — Službeni list SCG Beograd, 2004, str. 155.

⁶⁰ Valtazar Bogišić, Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori, *Izabrana djela*, tom IV, CID Podgorica — Službeni list SCG Beograd, 2004, str. 236.

Da bi sve to postigao, posebno je vodio računa o jeziku u Zakoniku. Trudio se da nađe prikladan izraz, i to onakav kao što ga sam narod i razborit čovjek koristi.⁶¹ Često su mu sagovornici bili bistrourni ljudi iz naroda, posebno oni koji sude kao dobri ljudi seoske sporove. Kad bi bilo više takvih ljudi, u slučaju različitih mišljenja, ocjenjivao ih je „ne po broju nego po težini”.⁶²

Bogišić se držao stare izreke koja glasi: „Ako zakonodavac želi da bude razumljiv narodu, valja da se služi njegovim jezikom”. To se u principu podudara sa poznatom Vukovom izrekom: „Piši kako govoriš”.⁶³ Bogišić je imao osobiti dar, sposobnost i spremu za samostalno stvaranje termina, gotovo proročanski dar. Najpouzdaniji naslon u stvaranju novih termina bio mu je čovjek iz naroda. Zato je težio da jezik u Zakoniku bude narodu pojmljiv. Ozbiljno i stalno je nastojao da ništa ne propusti što bi moglo poslužiti boljitku djela. Znajući da je zakonopisanje mučan posao, za konkretno određivanje termina, koje se ujedno tiče i nauke jezika i nauke prava, često se, koliko je bilo moguće, pomagao znanjem i savjetima priznatih stručnjaka sa kojima je rješavao pojedine termine.⁶⁴ Bogišić je znao da će mu biti uzaludan svaki trud oko određenja sadržaja i opredjeljenja, i svaki trud oko objašnjajućeg šestog dijela, ako mu jezik i slog, oruđe kojim zakonodavac saopštava svoje misli, svoje naredbe, svoja objašnjenja, ne bi odgovarao cilju.⁶⁵

U vrijeme donošenja OIZ-a sudije u Crnoj Gori su jako dobro znale pravila običaja i suđenje po njima. „Crnogorski suci”, piše Bogišić, „iako poštuju zakon, kako i zakonodavci znadu izbaciti i preinačiti zakonsko pravilo kad nađu da nije u saglasju s dobrim običajem, tj. pravdom u saglasju. Dodajmo k tome da zakonodavna vlast zemaljska nije našla time uniženo svoje dostojanstvo, jer se tome postupku sudaca, ukoliko obznaniti mogasmo nije nikada protivila... U Crnoj Gori mi imamo sudije uprav iz naroda, među klasama neravan način mišljenja i ekonomiju

⁶¹ Valtazar Bogišić, Stručno nazivlje u zakonika, — Pismo prijatelju filologu, *Izabrana djela*, tom IV, CID Podgorica — Službeni list SCG Beograd, 2004, str. 109.

⁶² *Ibid.*, str. 109.

⁶³ *Ibid.*, str. 117.

⁶⁴ *Ibid.*, str. 128.

⁶⁵ *Ibid.*, str. 234.

učenja, koji vrlo dobro poznaju običaje i za koje se doista može reći jura novit curia.”⁶⁶

Glavni izvor svih pravila potiče iz pravde i pravice: „Ali nikako ne mogag propustiti”, kaže Bogišić, „da ne kažem o glavnom izvoru svijeh pravila koja se mogu javiti u poslovnome životu, tj. pravilima koja upravo potiču iz neiscrpnog izvora pravde i pravice. Mi najviše kazano našu misao o značenju ovoga jednoga izvora, pa i onda kad negdje ne bi bilo zakona ni običaja”.⁶⁷

Bogišić je imao za cilj da Zakonik učini razumljivim sudijama i narodu, da ga dovede u saglasje sa nepisanim zakonom i sa odnosima narodnoga života, da očuva ravnotežu između različitih elemenata i da se Zakonik učini prirodnim temeljem pravnog razvitka u zemlji.

U Crnoj Gori u prvom stepenu parnice manjeg značaja sudili su plemenski kapetani. Oni su vršili i upravnu i vojničku vlast. U deset nahija, u godini 1889, bilo je oko 80 plemenskih kapetana. Veće parnice rješavali su okružni sudovi. U njima je bio predsjednik suda, jedan sudija i sekretar. U Podgorici je, pored predsjednika, bilo i dvoje sudija (jedan je bio islamske vjeroispovijesti).

Protiv presuda nižih sudova podnosila se žalba Velikom sudu na Cetinju. Veliki sud su činili: predsjednik, pet sudija i tri sekretara. Sjednica Velikoga suda često je prisustvovao i knjaz Nikola. On je, kao vladalac, bio i vrhovni sudija, koji je konačno rješavao parnice.

U pismu od 13/25. jula 1888. godine, Laza Kostić uopšteno ukazuje Bogišiću na probleme u primjeni Zakonika. Zato žele da ga što prije vide na Cetinju. U pismu, između ostalog, stoji: „Ovdje je opšta želja da Vas ovdje vidimo što prije. A potreba je kad vidite, kako Vaš Zakonik ‘staje na snagu’, misli se da ćete po svojoj prilici pri prvom čitanju, tj. u drugom izdanju — to je prijeka potreba — neke sitnice promijeniti, te će tada to biti ‘Codex repetitiae praelectionis...’ Mi ovdje očekujemo povratak Gospodarev. Međutim je Veliki sud umnožen jednom novom snagom, mladim Labudom Vrbicom, jednim potpunom pripravnim pravnikom, osim Gavra”.⁶⁸

⁶⁶ Valtazar Bogišić, *Metod...*, str. 220 i 221.

⁶⁷ *Ibid.*, str. 264.

⁶⁸ Laza Kostić, *Prepiska...*, str. 308–310.

U drugom pismu s početka marta 1891. godine Laza Kostić je otvoreno saopštio Bogišiću da Zakonik ne važi jednako za sve i da se malo primjenjuje: „Kad se sastanemo, ako Bog da, pričaću Vam internih primjena Vašeg Zakonika (ukoliko ih uopće ima)”.⁶⁹

U pismu iz aprila 1891. godine Laza Kostić piše Bogišiću, između ostalog, sljedeće: „Ja ću potražiti u arhiv Vel. suda, dako nađem kakvu ‘setenciju’. No kaže mi Đuro Cerović (vojvoda i predsjednik Vel. suda) da se take stvari mogu naći po narodu, gdje se dobro hrane, pa bih valjalo samo prepisati, jer originale je mučno dobit, ni za dobre pare”.⁷⁰

U pismu Kosti Vojinoviću iz Pariza od 1. maja 1888. godine, Bogišić, između ostalog, saopštava: „Pošto su toliko puta čitanja bila o moje Zakoniku sa praktičarima; pošto sam se toliko godina s njim mučio (razumije se čestim prekidima), popravljajući ga i preinačujući, opet, barem za Crnu Goru, a i za svaku slovensku zemlju, ja ne bi znao naći prigodnije sisteme. Dakako, ti ćeš reći, svaki otac ljubi svoje dijete više nego ikakvo tuđe. Priznajem, ali dodajem, da članovi berlinske komisije koji su čitali moju osnovu još 1888. godine (a kojoj je sistem ona ista koja je još 1870. utvrđena) posve su je odobrili, osobito pogledom na crnogorske prilike”.⁷¹

Da bi se primjenjivao, Zakonik treba da bude pisan tako kako će narodu biti lako razumljiv: „Ti znaš da narodu treba inače da se govori nego li mladićima u školi koji su od mladih godina privukli k općenju i k apstrakciji; a to već i učeni vrapci po krovovima cvrče, da je Zakonik za narod najprije, a ne za školu i za učene sudije”.⁷²

U pismu Kosti Vojinoviću, poslatom iz Petrograda 3. juna 1888. godine, Bogišić objašnjava zašto je pojedine razdjele iz petog dijela potpunoje uredio: „Tako potpuniji je razdio V i X, zato što se nije nadati da bi to prakatika crnogorska mogla razviti, te je trebalo postupiti prema tome što je druga prakatika drugih naroda već izradila, ali je i to i po jeziku i po sastavu isto tako popularno izloženo da je moguće nadati da će

⁶⁹ Laza Kostić, *Prepiska...*, str. 310 i 311.

⁷⁰ Laza Kostić, *Prepiska...*, str. 315 i 316.

⁷¹ Pismo Bogišića Kosti Vojinoviću iz Pariza, od 1. maja 1888. godine, ZBB HAZU XIa.

⁷² Pismo Bogišića Kosti Vojinoviću iz Pariza, od 17. maja 1888. godine, ZBB HAZU XIa.

se stopiti s ostalom masom pravila narodnog prava i da neće biti dualizma protiv koga ja protestujem u brošuri, str. 5, br. 3”.⁷³

U to vrijeme u Crnoj Gori, sa malo obrazovanih pravnika, sudije su do usvajanja OIZ-a, bistrinom zdravog razuma i poštenim srcem, primjenjivali običajno pravo i naredbe Senata, odnosno Velikog suda. Bogišić primjećuje da crnogorski sudija, „koji inače uveliko poštuje volju zakonodavčevu, kako on prosto primjenjuje pravilo običaja contra legem”.⁷⁴ Međutim, za Bogišića glavni izvor svih pravila potiče iz pravde i pravice: „Ali nikako ne mogah da propustim a da ne kažem o glavnome izvoru svih pravila koja se mogu javiti u poslovnome životu, tj. pravilima koja upravo potiču iz neiscrpnog izvora pravde i pravice. Mi najviše kazasmo našu misao o značenju ovog jedinom izvora, pa i onda kad negdje ne bi bilo ni zakona ni običaja”.⁷⁵

U pismu Kostić Vojinoviću iz Petrograda od 6/18. novembra 1888. godine, Bogišić ne sumnja da će se njegov Zakonik primjenjivati: „Prema tome meni se čini, da ima jedno malo protivorjeđe u tvome članku, t. j. na onome mjestu gdje kažeš: ‘da će samo vrijeme dokazati hoće li Zakonik ući u život i s njim se stopiti, ili će ostati onako odvojen i lettre morte kao što je avstrijski u Dalmaciji’, i t. d. Jer završuješ članak s velikom pohvalom moga jezika i stila u Zakoniku, govoreći: da i ako je strogo naučan da je jezik potpuno narodan i posve pojmljiv narodu. Meni se čini da, što je pojmljivo narodu, što je pisano jezikom koji vlada u njegovu običnome pravu (jer, kako je kazano, ja sam se najviše starao ne samo da sadržaj bude u duhu običnog prava nego i jezik), to ima biti lake primjene ljudima sudijama koji to obično pravo znadu i koji su pri čitanjima projekta Zakonika i ovaj potpuno razumjevali. S te ga strane sravnjivati sa avstrijskim baš i potentialiter čini mi se da je protivorjeđe. Što ti misliš? Nego, što god mislio, molim te da proučiš ovo pitanje, pa prema rezultatu proučavanja, da postupiš u velikoj recenziji koju pripravljaš”.⁷⁶

⁷³ Pismo Bogišića Kostić Vojinoviću iz Petrograda, od 3. juna 1888. godine, ZBB HAZU, XIa.

⁷⁴ Valtazar Bogišić, *Pismo jednom prijatelju*, str. 13.

⁷⁵ *Ibid.*, str. 264.

⁷⁶ Iz pisma Valtazara Bogišića Kostić Vojinoviću iz Petrograda od 6/18. oktobra 1888. godine, ZBB HAZU, XIa.

13. KURS RADI PRIMJENE ZAKONIKA

U izvještaju Valtazara Bogišića ministru prosvjete Rusije D. A. Tolstoju o radu na Zakoniku u toku 1879. godine od 4/16. oktobra 1879. nagovještava se organizovanje kursa o primjeni postavki Zakonika: „Kada i to bude završeno, ili pak istovremeno sa štampanjem — biće potrebno na Cetinju organizovati mali popularni kurs o primjeni postavki kodeksa. Slušaoci tog kursa, po mišljenju samog knjaza, treba a budu sve mlade sudije crnogorske. To je neophodno ljudima koji nijesu navikli da u svojim odlukama primjenjuju pisane propise, ljudima kojima treba očigledno objasniti glavne pravničke postupke i to pokazati primjerima, tj. pokazati im na koji način treba povezivati novo sa starim, kako bi se sudovi fomirali, malo po malo, kao glavni i zdravi organi daljeg razvoja prava u Crnoj Gori”.⁷⁷

Još na trećem završnom čitanju na Rijeci Crnojevića, u decembru 1885. godine, knjaz je nagovijestio novu Bogišićevu misiju, za koju će tražiti podršku ruskog cara: da ga pošalje na neko vrijeme da nadgleda suđenja, da uči mladež iz samog prestolonasljednika.

U pismu poslatom sa Cetinja, 1/13. maja 1888. godine Laza Kostić nagovještava Bogišiću organizovanje kursa radi primjene Zakonika: „Ovdje kao da će se udesiti jdan ‘kuras’ za objašnjenje Zakonika, za ‘velike sudije’. Gavro će biti učitelj. No meni se čini najviša dobit, što [je] u ‘vel. Sud’ ulazi Labud Vrbica, koji je svršio puni pravni ‘kuras’ u Beču, u Terezijanumu. On i Gavro biće jedini pouzdani komentatori”.⁷⁸

Gavro Vuković je bio određen da čita i tumači Zakonik određenom broju činovnika. U tome poslu njemu je pomogla Bogišićeva brošura *Expose*... Gavro Vuković od Bogišića traži pomoć oko objašnjenja pojedinih naređenja Zakonika, koja bi se mogla tumačiti na više načina.⁷⁹ On piše Bogišiću da je siguran da će Zakonik „ostati kruna Vašeg naučnog djela, pa ma koliko još ubuduće budete uradili”. On traži od

⁷⁷ Izvještaj Valtazara Bogišića D. A. Tolstoju od 4/16. oktobra 1879. godine, objavljen u knjizi: *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, Podgorica, 2004, str. 266–271.

⁷⁸ Laza Kostić, *Prepiska...*, str. 307 i 308.

⁷⁹ Iz pisma Gavra Vukovića Bogišiću od 23. maja / 4. juna 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

Bogišića da pošalje sve egzemplare koje pripadaju Crnoj Gori kako bi se Zakonik što prije primjenjivao.

U pismu iz Beča od 23. maja / 4. juna 1888. godine Gavro Vuković piše Bogišiću, između ostalog, sljedeće: „Od kako je Imovinski zakonik postavljen i proglašen određen sam bio da ga čitam i tumačim izvjesnom broju činovnika. U tome poslu pomogla mi je Vaša brošura *Expose' das moti...*, i to u objašnjenju sistema Vašeg. Vaš novi sistem začudio je svakoga na prvi mah. Međutim, posao mi je dobro hodio za ručkom, ali moradu obustaviti; jer mi ispade put i posao ovđe u Beču. Čim se vratim opet ću produžiti započeti posao. U ostalom, pitam Vas, mogu li Vam pisati i po koje objašnjenje tražiti o pojedinim naređenjima zakonskim, koji bi se lako mogao tumačiti na više načina. Tijem pitanjima rad sam izazvati povremena čista objašnjenja činovnika, dok je ranije i dok Vas se bude brinuti se o njemu. No ipak sam uvjeren da će on ostati kruna Vašeg naučnog djela, pa ma koliko još ubuduće uradili. Ulažem Vam fotografiju proglašenja Zakonika, koju je Knjaz Petar skinuo. Nj. V. Knjaz naredio mi je da Vam pišem da učinite jedan egzemplar u finom povezu, pa da ga pošaljete Knjazu, a Knjaz da pošalje ruskom Caru. Molim Vas u isto vrijeme da pošaljete sve ekzemplare što Vladi našoj pripadaju, jer se zbog Vaše docnje neće moći suditi po njemu u određeni rok. Iz toga uzroka mi ćemo biti prinuđeni odrediti drugi rok, tijekom naravno stvar će biti u nekoliko omalovažena”.⁸⁰

Po stupanju na snagu Zakonika, na Cetinju je organizovan kurs radi „čitanja Zakonika”. U dokumentu koga smo „pronašli” u Državnom arhivu na Cetinju vojvoda Gavro Vuković se 9. jula 1888. godine obraća ministru finansija gospodinu Niku Matanoviću radi isplate troškova „gospodi koji su slušali čitanje Zakonika za 38 dana”, i to: Bogdanu Drobnjaku, Jovanu Lazoviću, Bakiću, Marku Vrbici, M. Lekiću, Đuroviću, M. Radoviću. Vojvoda Gavro Vuković je bio određen da čita i tumači Zakonik činovnicima. O tome svjedoči i odluka o 30. 08. 1888, koju potpisuje okružni kapetan podgorički Lazović, a koja je dostavljena Velikom sudu. U odluci se kaže: „Kad sam u juliju ov. god. bio tamo radi slušanja našem Imovinskog zakona kazao mi je taj sud da je presuđeno da puška ostaje za O. P. S. da plati učinjene putnine i naređeno mi

⁸⁰ Iz pisma vojvode Gavra Vukovića Valtazaru Bogišiću iz Beča od 23. maja / 4. juna 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

je da gledam da budu putnine umjerene. Ja sam prema toj naredbi smanjio putnine što se najmanje moglo i još nijesam J. R. dao ni jedne putnine; ali P. S. ne pristaje na presudu toga suda; s toga se opet šalje tamo i daju mu se prva akta kao i ista puška”.

14. SUDSKE ODLUKE U 1888. GODINI S IZRIČITIM POZIVOM NA PRAVILA OPŠTEG IMOVINSKOG ZAKONIKA ZA KNJAŽEVINU CRNU GORU (UOPŠTE)

Jedna od najvećih nepoznanica u vezi sa OIZ-om je njegova primjena, naročito u prvim godinama od usvajanja. Za ovu priliku iznijeću jedan podatak koji će sigurno iznenaditi stručnu javnost, a to je da sam nakon dužih istraživanja „pronašao” oko 60-ak odluka sudova u Crnoj Gori s izričitim pozivom na određeni član OIZ-a. One su donesene u periodu od 1. jula (dana stupanja na snagu Zakonika) do 31. decembra (kraj kalendarske godine, dakle, za šest mjeseci nakon usvajanja). Time se demantuje preovlađujuće shvatanje da se Zakonik u tom periodu nije primjenjivao. Pored toga „pronašao” sam i brojne odluke iz tog perioda s pozivom na „Zakon”. Taj podatak takođe govori mnogo. Rezultati tih istraživanja i rukopisi tih sudskih odluka biće objavljeni u ovoj godini u studiji koja je nastavak mog projekta u CANU pod naslovom: „Crnogorska služba Valtazara Bogišića”. Za ovu priliku mogu da kažem da su u pitanju: oko 37 odluka Velikog suda; 10-ak odluka kapetanskih sudova i 10-ak odluka Okružnog suda u Nikšiću i Okružnog suda u Podgorici, sve sa izričitim pozivom na određeni član OIZ-a.⁸¹

Za tih pola godine primjene OIZ-a, sudovi su se najviše pozivali na sljedeće odredbe OIZ-a: čl. 54 (pravo preče kupnje među bližikom i određenje dana kog će se načiniti o tome pismena isprava koja se na potvrdu daje, kao i o naknadi štete koju će izmiriti strana koja ne bi došla na uglavljeno mjesto i vrijeme radi pomenutog posla); čl. 111 (o previjesi grana drveta nad tuđom zemljom ili kućom); članove 700, 701 i 702 (naknade štete koju domaće čeljade — kućanin pričinu, a koju izmiruje Kuća od skupnog domaćeg imetka); čl. 535 (o plaćanju prije roka); čl. 544 (primjena zakonske kamatne stope od 8%); čl. 540–544 (o

⁸¹ Državni arhiv na Cetinju, fasc. 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102.

posljedicama neizvršenja ili neispravna izvršenja ugovora); čl. 55 (prodaja nepokretnog dobra sudskim putem i obaveza objavljivanja prodaje u cijelome plemenu u kome se dobro nalazi); čl. 154 i 155 (prestanak stvarnih službenosti — poslužja); čl. 856 (načelo restrikcije stvarnih službenosti — poslužja); čl. 123 (o prelaženju preko zemalja svojih pomeđaša radi natapanja); čl. 658 (stavljanje pod starateljstvo nemoćnika); čl. 27 (sadržaj ugovora kojim se stiče određeno pravo na nepokretnoj stvari); čl. 30 (sudska potvrda ugovora); čl. 48 (obaveza prodavca nepokretne stvari da je prvo ponudi bližiki ustanovljenim redom i načinom); čl. 56 (pravo bližike na prekup prodate nepokretnosti drugome); čl. 432 (o vezama i dodirima udruge — ortakluka s ostalim svijetom); čl. 148 (načelo restrikcije kod pomeđaškog poslužja); čl. 330 (o visini naknade za trud ili službu); čl. 698 (odgovornost Kuće domaćom imovinom za dugove kućana nezlomislenom dužitelju); čl. 707 (imaoništvo Kuće koja je spala na jedno čeljade); čl. 222 (zadržavanje stvari dok kupac potpuno ne izmiri cijenu); čl. 258–260 (o rukodaću ili zajmu); čl. 222 (kad je zaključen ugovor o kupovini); čl. 539 (određivanje mjesta izvršenja ugovora kad ono nije određeno); čl. 689 (dar čeljadetu Kuće); čl. 60 (zastara žalbe o povredi prava preče kupovine); čl. 581 (naknada imovinske štete zbog lažnih glasova o poštenju, poslovima, imetku, značaju, vještini i drugim prilikama nekog lica); čl. 261–263 (o dobiti ili većinku); čl. 317 (uginuće životinje bez napoličareve krivice); čl. 691 (domaćin zastupnik Kuće).

Zoran P. RAŠOVIĆ

THE (UN)KNOWN ABOUT THE PRINTING, PROCLAMATION
AND APPLICATION OF GENERAL PROPERTY CODE FOR
THE PRINCIPALITY OF MONTENEGRO IN 1888

Summary

Official edition of OIZ (General Property Code) was printed in Paris, in Georges Chamerot's printing house. Decree on Code's proclamation was printed in the National printing house in Paris. The data on the place of printing of both the Code and the Decree were indicated on the last page (at the bottom) of the Code's content, not on the cover nor the front page, as was incorrectly written about even by the authoritative doctrine. It was said then that the print was carried out with special beauty. It was also noted that it is about the first book printed in Cyrillic in Paris.

The Ceremony of Code's proclamation took place as planned. It started with God's service in the church of Cetinje Monastery, served by Metropolitan Mitrofan

Ban with the clergy “by reading praise to Almighty God for the grand work completed”. For that time, the representatives of foreign countries were gathered in the Hall of the High Court in Biljarda. The entrance from the Church to the High Court was nicely decorated with laurel wreaths. The Hall of the High Court was “even more beautifully” bedecked for that occasion, as “it was intended for the proclamation of the first Civil Code for Montenegro”. After the service in Church, “their majesties with their senior members of the Great Court, along with the Russian minister G. K. M. Argiropul and the first Secretary of the Mission G. P. D. Vurcelja, with the Metropolitan and the clergy, with Ministers, Dukes and members of High Court, came to Biljarda and entered the ceremonial hall”.

One of the biggest uncertainties about OIZ concerns its application, especially in the first years from its adoption. For this occasion I will present information that will certainly surprise professional public, that after doing long research I “found” about 60 decisions of the courts in Montenegro with the explicit reference to particular article of OIZ. They were reached in the period from July 1 (day of Code’s coming into force) till December 31 st (end of the calendar year, thus, within 6 months from its adoption). This fact denies the predominant notion that the Code was not applied in that period. Besides that, I “found” numerous decisions from that period referring to “the Law”.